

GÖTEBORGS UNIVERSITET
HANDELSHÖGSKOLAN

Grunden förändras men tvånget består?

Om processramen och rättssäkerhet i mål om upphörande av vård enligt

LVU 2 §

Moa Kryh

Juridiska institutionen, Handelshögskolan vid Göteborgs Universitet
Examensarbete på juristprogrammet, 30 HP (HRO800)
Höstterminen 2021

Handledare: Kristina Hultegård

Examinator: Christina Olsen Lundh

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	2
FÖRKORTNINGAR	5
1. Inledning	6
1.1 Bakgrund	6
1.2 Syfte och frågeställningar	7
1.3 Metod och material	10
1.3.1 Rättsdogmatisk metod	10
1.3.2 Empirisk metod	12
1.3.3 Samarbete med Hotel California-projektet	13
1.3.4 Rättsanalytisk metod med utgångspunkt i rättssäkerhetsbegreppet	14
1.4 Avgränsningar	14
1.5 Litteratur och tidigare forskning	15
1.6 Terminologi	17
1.7 Etiska överväganden	17
1.8 Disposition	17
2. Teori och perspektiv	18
2.1 Min ingång till ämnet	18
2.2 Rättssäkerhet	19
2.2.1 Formell och materiell rättssäkerhet	20
2.2.2 Rättssäkerhet i LVU-sammanhang	21
3. Vägen in och vägen ut ur LVU-vården	23
3.1 Vägen in i LVU-vården	23
3.2 Vägen ut ur LVU-vården	25
3.2.1 Återförening kontra stabilitet och kontinuitet	25
3.2.2 Upphörande av tvångsvård	26

3.2.3	Flyttningsförbud	27
3.2.4	Vårdnadsöverflyttning	28
4.	Vilket utrymme finns enligt rättskällorna att beakta nya omständigheter?	29
4.1	Processramen i förvaltningsmål	29
4.2	“När vård med stöd av denna lag inte längre behövs”	31
4.3	Praxis från HFD	33
4.3.1	Barnets anknytning till familjehemmet ska inte beaktas	33
4.3.2	Fokus i utredningen ska ligga på de aktuella förhållandena	35
4.3.3	Risken för att barnet utsätts för samma missförhållanden	36
4.3.4	“Liknande grunder” för fortsatt tvångsvård?	37
4.4	Vilken betydelse har principen om barnets bästa för processramen?	39
4.5	Slutsatser om rättskällornas innehåll	41
5.	Hur hanterar förvaltningsrätterna utrymmet att beakta nya omständigheter?	44
5.1	Rättsfallsstudiens genomförande	44
5.1.1	Insamlings- och urvalsprocess	44
5.1.2	Undersökningen av domskälen	47
5.2	Resultat av rättsfallsstudien	48
5.2.1	Vård fortsätter	48
5.2.2	Vård upphör	49
5.2.3	Jämförelse mellan fall där vården fortsätter och fall där vården upphör	50
5.2.4	Slutsatser om den kvantitativa rättsfallsstudien	51
5.3	Analys av några utvalda förvaltningsrättsdomar	52
5.3.1	Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-11-19 i mål nr 4535-20	52
5.3.2	Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-10-19 i mål nr 3294-20	54
5.3.3	Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-02-12 i mål nr 27213-19	55
5.3.4	Slutsatser om den kvalitativa analysen	56
6.	Rättssäkerhetsanalys	59

6.1 Innehållet i rättskällorna ur ett rättssäkerhetsperspektiv	59
6.2 Tillämpningen i förvaltningsrätterna ur ett rättssäkerhetsperspektiv	63
7. Slutsatser och avslutande diskussion	66
7.1 Vilket rättsligt utrymme finns enligt rättskällorna att beakta nya omständigheter?	66
7.2 Hur hanterar förvaltningsrätter frågan om nya omständigheter kan beaktas?	66
7.3 I vilken mån uppfyller innehållet i rättskällorna och tillämpningen i förvaltningsrätterna krav på rättssäkerhet?	67
7.4 Diskussion	69
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	71
BILAGOR	76

FÖRKORTNINGAR

a.a.	anfört arbete
a.bet.	anfört betänkande
a.prop.	anförd proposition
Barnkonventionen	FN:s konvention om barnets rättigheter
Europakonventionen	Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och friheterna
DS	Departementsserien
FB	föräldrabalk (1949:381)
FPL	förvaltningsprocesslag (1971:291)
HFD	Högsta förvaltningsdomstolen
Ibid.	Ibidem, på samma ställe
LVU	lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
prop.	Regeringens proposition
RÅ	Regeringsrättens årsbok
SoL	Socialtjänstlag (2001:453)
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Tvångsvård av barn enligt LVU är det yttersta verktyget i det sociala barnskyddsarbetet. Lagstiftningen syftar bl.a. till att skydda barn från allvarlig utsatthet och skadliga hemmiljöer när frivilliga insatser inte kan ges eller inte är tillräckliga.¹ Den svenska staten har genom barnkonventionens artikel 19 ett ansvar att skydda barn från olika typer av skadliga hemförhållanden.

Samtidigt som tvångsvård enligt LVU fyller en viktig funktion är ett tvångsomhändertagande en av de mest ingripande åtgärderna som det allmänna kan vidta. Genom LVU-vård separeras barn med tvång från sina familjer och hemmiljöer. Ett sådant omhändertagande utgör generellt en inskränkning i föräldrarnas och barnets rätt till respekt för privat- och familjeliv enligt Europakonventionen artikel 8.² Ett tvångsomhändertagande enligt LVU handlar därför ytterst om en avvägning mellan barnets rätt till skydd mot allvarlig utsatthet och rätt till respekt för privat- och familjeliv.³ Tvångsvårdens ingripande karaktär motiverar höga rättssäkerhetskrav på beslutsprocessen, inte minst för att minimera utrymmet för godtycklighet i beslutsfattandet och tvångsomhändertaganden på orättfärdiga grunder.⁴

En grundläggande princip är att LVU-vård inte ska pågå längre tid än nödvändigt och att barnet ska återvända till hemmiljön så snart som möjligt.⁵ Vården är dock inte tidsbegränsad. Vård som bereds på grund av missförhållanden i hemmet ska enligt LVU 21 § upphöra när den inte längre behövs, senast när barnet fyller 18 år.

Att avgöra när LVU-vård inte längre behövs och därmed ska upphöra är ingen enkel uppgift. Prövningen innefattar komplexa riskprognoser och samtyckesbedömningar.⁶ Dessutom är det överlag oklart vad som faktiskt ska ingå i prövningen av tvångsvårdens upphörande. Är det tillräckligt att de omständigheter som låg till grund för det ursprungliga omhändertagandet har

¹ Leviner & Lundström, 2017, s. 25.

² *Strand Lobben m.fl. mot Norge*, nr. 37283/13, dom meddelad den 10 september 2019, paragraf 202.

³ Leviner, 2014, s. 303–304.

⁴ Leviner & Lundström, 2017, s. 21–22.

⁵ Prop. 1989/90:28 s. 73; prop. 2020/21:35 s. 14; SOU 2015:71 s. 573; Leviner & Lundström, 2017, s. 34.

⁶ Leviner, 2014, s. 297–298.

upphört, eller förutsätter vårdens upphörande att det inte har tillkommit några nya riskfaktorer? Under vårdtiden kan barnets hemmiljö ha förbättrats, ibland till den grad att de omständigheter som låg till grund för tvångsvården har upphört. Samtidigt kan det ha tillkommit nya förhållanden i hemmet som utgör potentiella riskfaktorer för barnet, men som inte låg till grund för det initiala vårdbeslutet. Frågan är om nya omständigheter eller förhållanden i hemmet kan beaktas och eventuellt läggas till grund för fortsatt tvångsvård. Problemet kan uttryckas som att processramen i mål om upphörande av LVU-vård är oklar avseende vilka omständigheter som ska eller får ingå i prövningen. Med hänsyn till denna oklarhet är det angeläget att utöka kunskapsläget.

1.2 Syfte och frågeställningar

I denna uppsats undersöks processramen i mål om upphörande av tvångsvård enligt LVU 21 §. Syftet är att undersöka om nya omständigheter, d.v.s. omständigheter som inte låg till grund för det ursprungliga beslutet att bereda barnet vård, kan beaktas i prövningen av vårdens upphörande samt hur denna fråga hanteras i underrätterna. Därtill syftar uppsatsen till att undersöka hur innehållet i rättskällorna och rättstillämpningen i underrätterna uppfyller krav på rättssäkerhet.

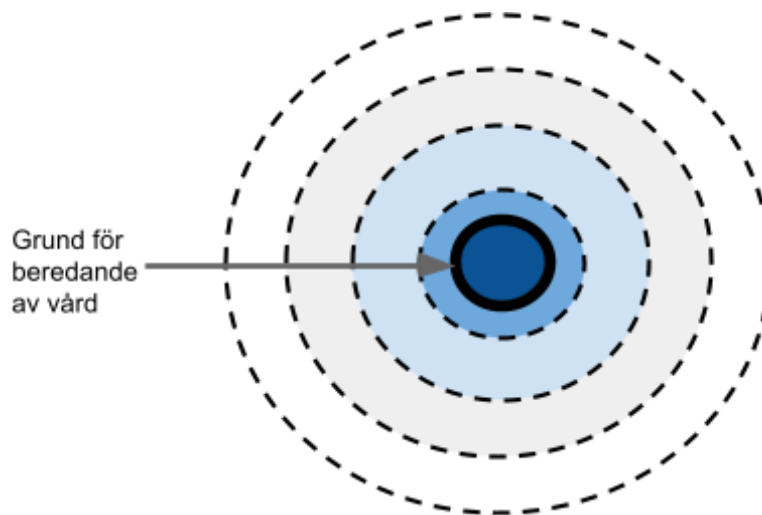
Med omständigheter menas konkreta och verkliga händelser, faktorer eller förhållanden hänförliga till tid och rum.⁷ Att en omständighet är ny innebär inom ramen för denna uppsats dels att omständigheten har tillkommit under vårdtiden, dels att den är hänförlig till en annan grundproblematik i hemmet eller ett annat grundbeteende hos föräldern än vad som låg till grund för det ursprungliga vårdbeslutet.⁸

Följande exempel kan illustrera vad en "ny" omständighet kan avse. Ett barn tvångsomhändertogs enligt LVU på grund av brister i omsorgen. Omsorgsbristerna bestod i att föräldern på grund av missbruksproblematik inte kunde tillgodose barnets fysiska behov

⁷ von Essen, 2016, s. 189–190.

⁸ Anledningen till att begreppet "ny omständighet" definieras på detta sätt i uppsatsen är att det av naturliga skäl inträffar händelser under vårdtiden som kommer att beaktas i prövningen av vårdens upphörande. Detta följer av att förutsättningarna för tvångsvård ska bedömas efter de aktuella förhållandena vid tidpunkten för prövningen, se avsnitt 3.1 nedan. Att enbart definiera begreppet ur ett tidsperspektiv, d.v.s. att det är en ny omständighet så länge den har inträffat under vårdtiden, är därför inte tillräckligt för att komma åt den situation som uppsatsen behandlar. Vad som är av intresse för denna uppsats är sådana omständigheter eller förhållanden som har uppstått under vårdtiden och som inte hänför sig till den grund som motiverade det initiala omhändertagandet.

såsom hygien, kläder och mat. En ny omständighet i sammanhanget vore att det har tillkommit uppgifter om våld i hemmet, vilket anses påverka föräldrarnas förmåga att tillgodose barnets behov av säkerhet och trygghet. Eftersom våld i hemmet inte är hänförligt till den grundproblematik som nödvändiggjorde vården är omständigheten ny i förhållande till grunden för beslutet att bereda den unge vård.

Figuren ovan kan illustrera att gränserna för vad som är att beakta som en ny omständighet kan vara något flytande. Figurens innersta cirkel, "kärnan", symboliserar grunden för det ursprungliga vårdbeslutet. Under vårdtiden kan det ha tillkommit nya omständigheter som ligger "nära" de ursprungliga grunderna. Ett exempel kan vara en annan sorts missbruksproblematik hos föräldern, exempelvis missbruk av narkotika istället för alkohol. Sådana nya omständigheter som ligger nära den ursprungliga grunden för vård kan symboliseras av den cirkel som ligger närmast "kärnan" i figuren.

Förflyttar vi oss ytterligare ett steg från cirkelns kärna förflyttar vi oss även längre ifrån den ursprungliga grunden för vårdbeslutet. Inom nästa fält kan nya omständigheter som förvisso utgör brister i omsorgen hos föräldern men som inte rör missbruksproblematik tänkas falla in. Nästa fält kan tänkas omfatta andra typer av missförhållanden i hemmet som inte avser brister i omsorgen hos föräldern, exempelvis att barnet utsätts för fysisk eller psykisk misshandel av någon annan i hushållet. Figurens yttersta fält kan tänkas omfatta nya omständigheter som inte kan subsumeras under något rekvisit i den bestämmelse i LVU som vården grundar sig på. Ju större "förändringar" i vilka omständigheter som beaktas i prövningen av vårdens upphörande i förhållande till grunden för det ursprungliga vårdbeslutet, desto mer omfattande

blir processramen. Man kan alltså tänka sig att utrymmet att beakta nya omständigheter kan vara mer eller mindre omfattande, sett till hur stora "förändringar" som tillåts göras beträffande grunden för fortsatt vård.

Jag är dels intresserad av vilket utrymme som finns enligt de vedertagna rättskällorna att beakta nya omständigheter i mål om upphörande av LVU-vård. Med hänsyn till att processramen i måltypen inte är uttryckligen reglerad i lag är jag även intresserad av hur rättstillämpningen ser ut i praktiken. Ett andra delsyfte med uppsatsen är därför att undersöka hur underrätter hanterar frågan om nya omständigheter kan beaktas i prövningen. Denna uppdelning bygger på uppfattningen om att rätten enligt rättskällorna och rätten såsom den tillämpas av underinstanser inte nödvändigtvis är samma sak. Sandgren menar exempelvis att begreppet "gällande rätt" å ena sidan kan syfta på rätten såsom den uttrycks i rättskällorna. Detta kallar Sandgren för "gällande rätt i sedvanlig mening". Begreppet kan dock å andra sidan syfta på rätten såsom den tillämpas i praktiken av underinstanser, vilket Sandgren kallar för "gällande rätt i faktisk mening".⁹ Jag är alltså, utifrån Sandgrens förklaringsmodell, intresserad av såväl gällande rätt i sedvanlig mening som gällande rätt i faktisk mening.

Med hänsyn till tvångsvårdens ingripande karaktär, och att det verkar saknas ett tydligt svar på om nya omständigheter kan beaktas i prövningen av vårdens upphörande, är det angeläget att undersöka frågan utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv. Ett tredje delsyfte med arbetet är därför att undersöka hur innehållet i rättskällorna och rättstillämpningen i underrätterna uppfyller krav på rättssäkerhet.

De frågeställningar som uppsatsen ska besvara är följande:

1. Vid prövningen av tvångsvårdens upphörande, vilket rättsligt utrymme¹⁰ finns enligt rättskällorna att beakta nya omständigheter?
2. Vid prövningen av tvångsvårdens upphörande, hur hanterar förvaltningsrätterna frågan om nya omständigheter kan beaktas?

⁹ Sandgren, 1995a, s. 732.

¹⁰ Begreppet "rättsligt utrymme" används för att betona att rättskällorna sannolikt saknar ett säkert och entydigt svar på frågan om nya omständigheter kan beaktas i prövningen av vårdens upphörande. Istället för att eftersöka ett definitivt svar undersöks och tolkas vilket utrymme som rättskällorna kan sägas lämna för att nya omständigheter kan beaktas i prövningen.

- a. Framgår det, antingen som åberopad princip eller av domstolarnas tillämpning, att nya omständigheter kan läggas till grund för fortsatt tvångsvård?
- b. Om det framgår uttryckligen av domstolarnas tillämpning att nya omständigheter kan beaktas, hur resonerar domstolarna kring detta utrymme? Anges vilka typer av nya omständigheter som kan beaktas?
- c. Om domstolarna beaktar nya omständigheter i prövningen, vilka nya omständigheter beaktas? Hur förhåller sig dessa till de omständigheter som låg till grund för det initiala tvångsomhändertagandet? Resonerar domstolarna kring vilken betydelse de nya omständigheter har för frågan om vårdens upphörande? Om ja, hur?
- d. Går det att utläsa om domstolarna hämtat stöd ur någon rättskälla beträffande utrymmet att beakta nya omständigheter?

3. Mot bakgrund av innehållet i rättskällorna och rättstillämpningen i förvaltningsrätterna, i vilken mån upprätthålls krav på rättssäkerhet?¹¹

1.3 Metod och material

1.3.1 Rättsdogmatisk metod

Jag har använt en rättsdogmatisk metod för att undersöka vilket rättsligt utrymme som finns att beakta nya omständigheter vid prövningen av LVU-vårdens upphörande. Enligt Sandgren kan den rättsdogmatiska metodens uppgift traditionellt sett sägas vara att tolka, fastställa och systematisera rätten med hjälp av rättskällorna.¹² Jag har använt den rättsdogmatiska metoden med en tolkande ansats, vilket kommer att utvecklas nedan.

Den rättsdogmatiska metoden karaktäriseras till stor del av rättskällematerialet.¹³ I uppsatsens rättsdogmatiska del har jag undersökt de traditionella rättskällorna, d.v.s. lagtext,

¹¹ Rättssäkerhet har ingen entydig definition. I uppsatsen används begreppen *formell rättssäkerhet* och *materiell rättssäkerhet*. Formell rättssäkerhet syftar i huvudsak på förutsebarhet och likabehandling i lagstiftning och rättstillämpning. Materiell rättssäkerhet syftar på huruvida rättsliga beslut uppnår lagstiftningens målsättningar och utrymmet att ta hänsyn till de särskilda omständigheter som föreligger i det enskilda fallet. Begreppen kommer att behandlas mer utförligt i avsnitt 2.2.

¹² Sandgren, 2018, s. 49.

¹³ Sandgren, 2005, s. 649.

lagförarbeten, prejudikat och doktrin.¹⁴ De förarbeten som jag har undersökt utgör dels lagpropositioner, dels statliga utredningar. Vidare har jag undersökt avgöranden från högsta instans som berör upphörande av vård enligt LVU 21 §. Doktrinen som har undersökts utgörs av lagkommentarer och annan rättsvetenskaplig litteratur. En del uttalanden i doktrinen på området är dock omformuleringar till innehållet i förarbeten. I dessa fall har jag använt originalkällan.

I mars 2021 presenterades promemorian DS 2021:7 *Barnets bästa när vård enligt LVU upphör* med förslag till förändringar av LVU. I dagsläget (december 2021) har förslagen inte lett till någon förändring av lagstiftningen. I den rättsdogmatiska undersökningen har jag valt att hålla mig till idag gällande rättskällor. Promemorian berörs dock, i dess relevanta delar, i uppsatsen för att ge en uppfattning om vart rättsläget verkar vara på väg.

Processramen i mål om upphörande av LVU-vård är inte reglerad i lag. Övriga rättskällor berör inte uttryckligen frågan om nya omständigheter kan beaktas i prövningen. Detta innebär en svårighet att “fastställa” vad som gäller. Detta är dock inget ett hinder mot att undersöka saken rättsdogmatiskt. Enligt Sandgren är rättsdogmatikens uppgift inte nödvändigtvis att finna “rätt svar” på en fråga, eftersom ett sådant sällan finns. Han menar att den rättsdogmatiska tolkningen kan betraktas som en sammanvägning av rättskällematerialet i syfte att identifiera tänkbara och godtagbara lösningar, snarare än att utifrån hierarkiskt ordnade källor “fastställa gällande rätt”.¹⁵

Eftersom utrymmet att beakta nya omständigheter inte berörs uttryckligen i rättskällematerialet har jag undersökt frågan med en tolkande ansats. Jag har alltså inte enbart eftersökt ett innehåll som uttryckligen manifesteras i rättskällorna utan också “läst mellan raderna”. Detta innebär i praktiken att jag har undersökt vad rättskällorna uttrycker om förutsättningarna för LVU-vårdens upphörande och vad som ska ingå i den prövningen. Utifrån det har jag sedan tolkat om det lämnas något utrymme att beakta nya omständigheter. En svårighet har varit att tolka innebörden av att något *inte* berörs i rättskällorna. Därför har jag i vissa fall fått vidta en viss restriktivitet för att inte läsa in för mycket som inte uttrycks explicit, och istället resonera kring olika möjliga tolkningar av rättskällans utsaga.

¹⁴ Sandgren, 2018, s. 45–46; Kleineman, 2018, s. 21.

¹⁵ Sandgren, 2005, s. 653–654.

Vid undersökningen av prejudikat har jag, utöver HFD:s explicita uttalanden, även undersökt vilka omständigheter som domstolen beaktat jämfört med de omständigheter som låg till grund för det initiala vårdbeslutet. Utifrån definitionen av “nya omständigheter”, som redogjordes för i avsnittet ovan, har jag alltså undersökt domskälen för att utläsa om domstolen beaktar några nya omständigheter eller inte.

I vissa fall har det varit svårt att bedöma avgörandets prejudikatvärde. Ett LVU-mål innehåller ofta särskilda sakförhållanden som är unika för det enskilda barnets situation. I de flesta prejudikat som finns på området berör HFD inte processramen uttryckligen. Detta innebär att jag i dessa fall har fått vidta en viss försiktighet för att inte övertolka rättsfallens betydelse för processramens omfattning, och istället resonera kring olika möjliga tolkningar av prejudikatvärdet.

1.3.2 Empirisk metod

Av uppsatsens syfte framgår att jag är intresserad av hur underrätter hanterar frågan om nya omständigheter kan beaktas i mål om upphörande LVU-vård. Jag är dels intresserad av om det förekommer att underrätter utvidgar processramen till att avse nya omständigheter. Jag är även intresserad av hur underrätterna resonerar kring utrymmet att beakta nya omständigheter och vilket rättskällestöd de använder för processramens omfattning. Jag är därtill intresserad av vilka typer av nya omständigheter som i förekommande fall beaktas samt hur domstolarna tolkar och bedömer de nya omständigheterna i förhållande till frågan om vårdens upphörande. Eftersom rättskällorna inte ger uttryck för den praktiska rättstillämpningen kan ovanstående frågeställningar inte undersökas med en rättsdogmatisk metod. Istället har jag använt en empirisk metod.

Först gjordes en kvantitativ rättsfallsstudie av förvaltningsrättsdomar i mål om upphörande av LVU-vård meddelade år 2020. Härigenom undersöktes tillämpningen i förvaltningsrätterna på en ytnivå för att ta reda på om, och i så fall hur många av de undersökta domarna, förvaltningsrätterna vidgar processramen till att omfatta nya omständigheter.

Den kvantitativa undersökningen syftar till att utgöra ett stickprov i hur förvaltningsrätter hanterar processramen i mål om upphörande av LVU-vård. Syftet är däremot inte att redovisa ett generaliserbart underlag för hur förvaltningsrätten hanterar processramen i varje dom i

måltypen meddelad år 2020. Att underlaget inte är statistiskt representativt är dock inte nödvändigtvis en brist. Ett generaliserbart underlag krävs inte för att uppnå syftet med uppsatsen. Sandgren menar att ett underlag som ger en “grov uppfattning” om hur något ter sig i praktiken kan vara relevant i ett rättsvetenskapligt arbete.¹⁶ Den kvantitativa rättsfallsstudien ger utrymme för generella observationer, vilket lägger en grund för en mer detaljerad innehållsanalys av domstolarnas resonemang och tillämpning. Information om insamlings- och urvalsprocess samt hur den kvantitativa rättsfallsstudien har genomförts ges i avsnitt 6.1 och 6.2.

Därefter gjordes en kvalitativ textanalys av utvalda domar från rättsfallsstudien. Med en kvalitativ metod, som är mer tolkningsinriktad än den kvantitativa, möjliggörs en djupare förståelse för vilka resonemang och argument som används i rättstillämpningen.¹⁷ Syftet med den kvalitativa analysen var att titta närmare på hur förvaltningsrätter i några utvalda domar har hanterat och resonerat kring utrymmet att beakta nya omständigheter i prövningen. Hur den kvalitativa analysen har gjorts behandlas närmare i avsnitt 6.3.

Som kommer att framgå nedan är socialnämnden första beslutande instans i ärenden om upphörande av LVU-vård. Ett tillkortakommande med att enbart använda underrättsdomar som empiriskt underlag är att dessa inte kan ge svar på hur rätten tillämpas av socialnämnder. Uppsatsen syftar dock inte heller till att undersöka hur rätten tillämpas på myndighetsnivå.

1.3.3 Samarbete med Hotel California-projektet

Uppsatsens kvantitativa rättsfallsstudie har gjorts i samarbete med forskningsprojektet “Hotel California: om inlåsningseffekter vid upphörande av vård enligt LVU”. Projektet genomförs av Håkan Gustafsson på Handelshögskolan vid Karlstads universitet, Sebastian Wejedal på Handelshögskolan vid Göteborgs universitet och Allison Östlund på Förvaltningshögskolan vid Göteborgs universitet. Ett processrättsligt tema som projektet behandlar är processramen i mål om upphörande av tvångsvård, särskilt frågan om nya omständigheter kan läggas till grund för fortsatt tvångsvård.¹⁸

¹⁶ Sandgren, 1995b, s. 1043–1044.

¹⁷ A.a., s. 1046.

¹⁸ Gustafsson, Wejedal & Östlund, 2020; Gustafsson, Wejedal & Östlund, 2021; Göteborgs universitet, *Hotel California: om inlåsningseffekter vid upphörande av vård enligt LVU*, 2021-10-25; Karlstads universitet, *Hotel*

I min uppsats har jag djupdykt i detta tema, dels genom en undersökning av rättskällorna enligt ovan, dels genom att ha bidragit till och tagit del av projektets kvantitativa rättsfallsstudie. Därefter har jag gjort egna efterföljande analyser av innehållet i rättskällorna och rättstillämpningen hos underrätterna.

Samarbetet med Hotel California-projektet har rent praktiskt gått till som följande. De förvaltningsrättsdomar som ingår i den kvantitativa rättsfallsstudien har samlats in av forskningsgruppen i projektet. Av de domar som samlades in har jag varit med och tagit fram ett urval på 59 domar specifikt för min uppsats. Jag har undersökt 20 av de 59 domar som ingår i mitt urval, samt tagit del av data från övriga domar i urvalet som forskningsgruppen samt juriststudenten Alida Videkull har tagit fram. En fördel med samarbetet har varit att det har möjliggjort ett större empiriskt underlag i uppsatsen.

1.3.4 Rättsanalytisk metod med utgångspunkt i rättssäkerhetsbegreppet

Av uppsatsens syfte och tredje frågeställning framgår att jag är intresserad av att analysera i vilken mån rätten och rättstillämpningen uppnår krav på rättssäkerhet. Detta har gjorts med en rättsanalytisk metod. Sandgren förklarar att en rättsanalytisk metod ger utrymme för att kritiskt analysera rätten utifrån en viss infallsvinkel eller vissa värderingar. En rättsanalytisk metod ger även utrymme för en friare argumentation, då metoden bygger på ett rättsrealistiskt synsätt om att rättsliga problem saknar “rätt” eller “bäst” svar.¹⁹

I arbetet har den rättsanalytiska metoden använts för att analysera rätten ur ett rättssäkerhetsperspektiv. Rättssäkerhetsbegreppet användes alltså som ett analysverktyg för att besvara i vilken mån innehållet i rättskällorna och underrätternas rättstillämpning upprätthåller krav på rättssäkerhet. Rättssäkerhetsbegreppets innebörd behandlas i avsnitt 2.2.

1.4 Avgränsningar

Arbetet avgränsar sig till upphörande av tvångsvård som beretts på grund av missförhållanden i hemmet enligt LVU 2 §, de s.k. “miljöfallen”. Jag har alltså valt att inte undersöka upphörande av tvångsvård som beretts på grund av barnets egna beteende enligt 3 §, de s.k.

California - nytt forskningsprojekt om inlåsningseffekter när LVU-vård upphör, 2021-10-25. Projektets forskning behandlas även i avsnitt 1.5 och 2.1.

¹⁹ Sandgren, 2018, s. 51–52.

“beteendefallen”. De rättsliga förutsättningarna för tvångsvård enligt 2 § respektive 3 § skiljer sig åt på många sätt och en inkludering av båda fallen motiverar en omfattande undersökning och analys. Av praktiska skäl har jag valt att enbart undersöka mål där tvångsvård beretts med stöd av 2 §.

Avseende rättstillämpningen i underrätterna har jag valt att avgränsa undersökningen till förvaltningsrätternas tillämpning. Kammarrättsdomar har avgränsats bort, dels med hänsyn till uppsatsens omfattning, dels med hänsyn till att inte alla förvaltningsrättsdomar om upphörande av LVU-vård överklagas och prövas av kammarrätt.

1.5 Litteratur och tidigare forskning

Beredande av tvångsvård av barn enligt LVU är ett relativt välbeforskat område inom rättsvetenskapen. Däremot har mindre forskning ägnats åt frågor om LVU-vårdens upphörande.

Mattsson har studerat upphörande av tvångsplaceringar enligt LVU, bl.a. rekvisitet “när vården inte längre behövs” i LVU 21 § om tvångsvårdens upphörande. Mattsson har uppmärksammat att det finns otydligheter om vad som ska prövas vid denna bedömning. Hon ställer sig frågan om det är det vårdbehov som låg till grund för tvångsomhändertagandet som ska ha upphört, eller om nya faktorer självständigt kan utgöra grund för att fortsatt tvångsvård behövs. Mattsson menar att det mot bakgrund av HFD:s praxis finns utrymme att beakta nya, men liknande, grunder för fortsatt vård i förhållande till de omständigheter som låg till grund för det initiala omhändertagandet.²⁰

Leviner har i en artikel från 2014 analyserat den rättsliga regleringen rörande när ett barn som placerats i familjehem enligt LVU kan flytta hem igen. Beträffande tvångsvårdens upphörande uppmärksammar hon att förarbeten och prejudikat respektive Socialstyrelsens allmänna råd ger uttryck för olika tolkningar om vad som faktiskt ska prövas. Hon menar att förarbeten och HFD:s uttalanden i ett avgörande från 2014 ger uttryck för en snäv tolkning av vilka omständigheter som ska ingå i prövningen. I kontrast till detta menar Leviner att

²⁰ Mattsson, 2006, s. 196–201.

Socialstyrelsens allmänna råd kan tolkas som att även nya omständigheter kan föranleda fortsatt tvångsvård.²¹

Leviner har även tillsammans med Lundström uppmärksammat en diskrepans mellan å ena sidan förarbeten och HFD:s praxis, å andra sidan Socialstyrelsens allmänna råd, om vad som ska prövas avseende vårdens upphörande.²²

Gustafsson, Wejedal och Östlund har problematiserat LVU-processens upphörandeskede, bl.a. frågan om nya omständigheter kan läggas till grund för fortsatt vård.²³ De argumenterar att om så är fallet riskerar detta att skapa tröskeleffekter, att kraven på vårdens upphörande i praktiken ställs högre än på vårdens inledande.²⁴ Problematiseringen görs utifrån teorin om stigbundenhet ("path dependency"), som grundar sig i antaganden om att det finns en tendens hos aktörer att följa tidigare beslut vid senare beslutsfattande och därigenom följa en upptrampad "stig".²⁵

Mitt arbete berör den oklarhet om processramen i mål om upphörande av tvångsvård som har uppmärksamats i litteraturen. Genom uppsatsen försöker jag bidra till kunskapsläget genom att undersöka frågan empiriskt och analysera såväl innehållet i rättskällorna som rättstillämpningen utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv.

Det finns en publicerad studentuppsats från 2017 som behandlar frågan om nya omständigheter kan föranleda fortsatt LVU-vård när de ursprungliga omständigheterna har upphört. Studenten undersökte 63 avgöranden meddelade av Göteborgs kammarrätt år 2016 för att besvara frågeställningen. Studenten kom i sin undersökning fram till att omständigheter som tillkommit under vårdtiden hade lagts till grund för fortsatt vård i 17 av de 63 undersökta domarna. I mitt arbete undersöks domar från olika förvaltningsrätten runt om i Sverige meddelade år 2020, vilket gör att mitt arbete skiljer sig åt från denna studentuppsats.

²¹ Leviner, 2014, s. 307–310.

²² Leviner & Lundström, 2017, s. 34–35.

²³ Gustafsson, Wejedal & Östlund, 2020; Gustafsson, Wejedal & Östlund, 2021.

²⁴ Gustafsson, Wejedal & Östlund, 2021, s. 50–53.

²⁵ Gustafsson, Wejedal & Östlund, 2020, s. 60–61, 68–69 och där angivna källor.

1.6 Terminologi

Förvaltningsdomstolarnas högsta instans heter idag "Högsta förvaltningsdomstolen". Tidigare hette instansen "Regeringsrätten". I uppsatsen används dock enbart Högsta förvaltningsdomstolen (HFD) som benämning för högsta instans, i syfte att behålla språklig enhetlighet.

1.7 Etiska överväganden

Rättsfall som har undersökts inom ramen för detta arbete innehåller uppgifter om enskildas personliga förhållanden. Med hänsyn till LVU-ärendens känsliga natur exkluderas namn på barn och föräldrar av respekt för de berörda parternas personliga integritet.

1.8 Disposition

I detta kapitel har jag redogjort för uppsatsens syfte, metod och material, tidigare forskning, avgränsningar och andra överväganden. I nästa kapitel behandlas de teoretiska utgångspunkterna för uppsatsen. Där redogörs för mitt ingångsvärde till ämnet samt för rättssäkerhetsbegreppet, vilket används som teoretiskt verktyg i uppsatsens analysdel.

I kapitel 3 behandlas vägen in och vägen ut ur LVU-vården. Detta görs för att placera uppsatsens ämne och den berörda måltypen i sitt rättsliga sammanhang och ge ett mer vidsträckt perspektiv på LVU-processen.

Uppsatsens rättsdogmatiska undersökning redovisas i kapitel 4. Här behandlas innehållet i rättskällorna för att besvara uppsatsens första frågeställning. I kapitel 5 behandlas därefter underrättspraxis, där uppsatsens kvalitativa rättsfallsstudie redovisas och några utvalda förvaltningsrättsdomar analyseras i syfte att besvara uppsatsens andra frågeställning. I kapitel 6 analyseras innehållet i rättskällorna samt rättstillämpningen i underrätterna ur ett rättssäkerhetsperspektiv. Härigenom besvaras uppsatsens tredje och sista frågeställning.

I kapitel 7 presenteras samtliga slutsatser i syfte att besvara uppsatsens frågeställningar i ett sammanhang. Därefter följer en avslutande diskussion med mina egna reflektioner om ämnet och vad som har framkommit genom undersökningen.

2. Teori och perspektiv

2.1 Min ingång till ämnet

I den offentliga debatten förs ibland diskussioner om bedömningar i enskilda LVU-ärenden har varit “rätt” eller “fel”. I vissa fall kritiseras socialtjänsten för att inte ha infört tillräckliga skyddsinsatser, i andra fall för att ha ingripit med tvång i onödan.²⁶ Beträffande mål om upphörande av LVU-vård kan det föras diskussioner om att tvångsvården har upphört eller att barnet har fått flytta hem för tidigt.²⁷

Jag har dock inte för avsikt att diskutera rättsliga beslut utifrån premisserna att en bedömning i ett enskilt fall är “rätt” eller “fel”. Tyngden i beslutsfattandet i LVU-ärenden ligger på riskprognoser utifrån den information om de särskilda förhållandena som finns tillgängliga vid prövningen. I prognosens natur ligger ett visst mått av osäkerhet.²⁸ Tyvärr finns inget facit i LVU-ärenden. Mot bakgrund av denna komplexitet ligger en diskussion om den materiella korrektheten av enskilda bedömningar utanför mitt intresse. Dock är det med hänsyn till tvångsvårdens ingripande karaktär viktigt att formerna för både beredande och upphörande av tvångsvård uppfyller rättssäkerhetskrav.

Historiskt sett har det funnits en tradition av långa vårdtider för barn inom den sociala barnavården.²⁹ Det finns ännu idag tecken på att barn som blir omhändertagna av sociala myndigheter riskerar att bli kvar i vården under en lång tid. Av de barn som år 2013 var placerade i familjehem hade ca 27 procent varit placerade i fem år eller mer.³⁰ Långa vårdtider skulle kunna förklaras av att vårdbehovet i många fall finns kvar under en lång period. Mot bakgrund av de höga rättssäkerhetskrav som bör ställas på en tvångslagstiftning och den rättsliga processen är det dock angeläget att undersöka andra förklaringar till långa vårdtider.³¹

Gustafsson, Wejedal och Östlund har lyft frågan om långa vårdtider kan förklaras av att det, från det initiala vårdbeslutet fattats tills vårdens upphörande prövas, sker “förskjutningar” i

²⁶ Leviner & Lundström, 2017, s. 23.

²⁷ Ett exempel är debatten om det uppmärksammade fallet “Lilla hjärtat”.

²⁸ Kaldal, 2010, s. 279–280.

²⁹ SOU 2015:71, s. 573.

³⁰ A.bet., s. 569.

³¹ Gustafsson, Wejedal & Östlund, 2020, s. 40.

tolkningen av vårdrekvisiten. När domstol prövar om tvångsvård ska beredas befinner sig nämligen barnet i många fall i sin hemmiljö, men vid prövningen av vårdens upphörande har barnet varit placerad utanför hemmiljön under en viss tid. "Status quo" har alltså vid den senare prövningen förflyttats från att barnet inte är föremål för tvångsvård till att barnet är föremål för tvångsvård.³² Problematiseringen har gjorts utifrån teorin om stigbundenhet ("path dependency"). Teorin grundar sig i antaganden om att det finns en tendens hos aktörer att följa tidigare beslut vid senare beslutsfattande och därigenom följa en redan upptrampad "stig".³³ Vid prövningen av vårdens upphörande har ett beslut om beredande av vård fattats sedan tidigare, ett beslut som utifrån nämnda teori kan tänkas ha format en rättslig "stig" som rättstillämpare tenderar att följa.³⁴

Teorin om stigbundenhet kan ha ett förklaringsvärde i en diskussion om processramens omfattning enligt rättskällorna jämfört med hanteringen av densamma i underrätterna. Om uppsatsen visar att underrätterna verkar utgå från en bredare processram än vad rättskällorna ger utrymme för, skulle teorin kunna fungera som en förklaringsmodell för denna diskrepans. Detta eftersom en bred processram medför att även nya omständigheter kan föranleda fortsatt vård, trots att de ursprungliga omständigheterna har upphört. En bred processram skapar alltså förutsättningar att följa den "upptrampade stigen".

2.2 Rättssäkerhet

I uppsatsen används rättssäkerhetsbegreppet som ett analysverktyg för att besvara i vilken mån rätten och rättstillämpningen uppnår rättssäkerhetskrav (se avsnitt 1.4.3). Rättssäkerhet är dock inget entydigt begrepp. Därför är det viktigt att redogöra för vad som avses med rättssäkerhet i detta sammanhang.

³² A.a., s. 40–43.

³³ A.a., s. 60–61, 68–69 och där angivna källor.

³⁴ A.a., s. 40–43.

2.2.1 Formell och materiell rättssäkerhet

Trots att rättssäkerhet är en central och allmänt accepterad princip verkar det inte finnas någon enhetlig uppfattning om begreppets innebörd.³⁵ I litteraturen görs dock ofta en uppdelning mellan *formell rättssäkerhet* och *materiell rättssäkerhet*.³⁶

Den formella rättssäkerheten har sin grund i en rättstatsideologi. En rättsstat kännetecknas av garantier mot maktmissbruk och att makten utövas inom lagens ramar.³⁷ Förutsebarhet av rättsliga beslut, likabehandling i lagstiftningen och rättstillämpningen samt möjlighet till kontroll av desamma är särskilt kännetecknande för det formella rättssäkerhetsbegreppet.³⁸

Förutsebarhet innebär att individer i största möjliga mån ska kunna förutse utfallet av rättsliga beslut. Detta förutsätter att rätten har ett visst mått av "bestämthet" eller "entydighet".³⁹ Enligt legalitetsprincipen ska all maktutövning utövas under lagen, lagstiftningen ska vara klar och tydlig och rättsreglerna ska gälla generellt för alla. Principen syftar till att förhindra att utrymmet för skönsmässiga bedömningar och godtyckligt beslutsfattande blir för stort, då ett sådant beslutsfattande riskerar att minska förutsebarheten.⁴⁰

Det formella rättssäkerhetsbegreppet karaktäriseras även av krav på objektivitet och likabehandling (objektivitets- och likhetsprincipen). Domstolar och förvaltningsmyndigheter ska vara opartiska och sakliga. Därutöver ska fall där de sakliga förutsättningarna är lika bedömas på samma sätt.⁴¹

Även proportionalitetsprincipen hör ihop med det formella rättssäkerhetsbegreppet. Enligt denna princip får en åtgärd inte överskrida vad som är nödvändigt med hänsyn till dess syfte. Det måste ske en intresseavvägning för att kontrollera att åtgärden är proportionerlig.⁴² Proportionalitetsprincipen är grundläggande när samhället på något sätt inskränker enskildas

³⁵ Gustafsson, 2002, s. 301.

³⁶ Zila, SvJT 1990, s. 287.

³⁷ A.a., s. 296; Gustafsson, 2002, s. 323; prop. 1993/94:151 s. 69

³⁸ Zila, SvJT 1990, s. 288; Mattsson, 2015, s. 1156.

³⁹ Zila, SvJT 1990, s. 284.

⁴⁰ SOU 2015:71, s. 149.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

fri- och rättigheter.⁴³ Därtill innefattar formell rättssäkerhet krav på kontroll, genom exempelvis insyn i beslutsprocessen och rätt till överprövning.⁴⁴

Det materiella rättssäkerhetsbegreppet brukar kopplas an till välfärdsstaten.⁴⁵ Välfärdsstaten karaktäriseras av statliga ambitioner att genomföra sociala reformprogram genom exempelvis lagstiftning. Vid dessa reformer är det viktigt att regler tillämpas i enlighet med de ändamål som bestämmelserna syftar till att uppnå.⁴⁶ Den materiella rättssäkerheten fokuserar generellt på innehållet i rättsliga beslut, att besluten ska möjliggöra att särskilda målsättningar uppnås.⁴⁷

Materiell rättssäkerhet kan sägas innebära krav på att rätten tar hänsyn till vissa “etiska och sociala värden”, exempelvis jämlikhet eller social rättvisa.⁴⁸ Peczenik menar att rättstillämpningen ska baseras på en “förnuftig avvägning” mellan intresset av förutsebarhet och sådana värden för att materiell rättssäkerhet ska uppnås.⁴⁹

Det formella respektive det materiella rättssäkerhetsbegreppet kan komma i konflikt med varandra. En förklaring till detta är att formell rättssäkerhet generellt sett gynnas av detaljerade och precisa regler, medan materiell rättssäkerhet gynnas av mer öppet formulerade bestämmelser.⁵⁰

2.2.2 Rättssäkerhet i LVU-sammanhang

En syn som framhålls i litteraturen är att de två olika rättssäkerhetsbegreppen knyter an till olika rättsområden.⁵¹ Inom socialrätten brukar rättssäkerhetskrav innebära att den enskilde garanteras en fullständig prövning och att lagtexten är klar och preciserad beträffande individens rättigheter.⁵² Enligt Leviner och Lundström handlar rättssäkerhet i LVU-sammanhang i första hand om formella rättssäkerhetskrav på processen och att domstolens avgörande kan överklagas.⁵³

⁴³ Leviner & Lundström, 2017, s. 22.

⁴⁴ SOU 2015:71, s. 149–150; Mattsson, 2017, s. 112.

⁴⁵ Gustafsson, 2002, s. 345–347.

⁴⁶ Svensson, 2012, s. 79–80.

⁴⁷ Leviner & Lundström, 2017, s. 112.

⁴⁸ Zila, SvJT 1990, s. 300.

⁴⁹ Peczenik, 1995, s. 92–98.

⁵⁰ Bruun & Wilhelmsson, SvJT 1983, s. 707; Svensson, 2012, s. 79–80; Vahlne Westerhäll, 2002, s. 60.

⁵¹ Gustafsson, 2002, s. 359; Bruun & Wilhelmsson, SvJT 1983, s. 701–713.

⁵² Mattsson, 2017, s. 111.

⁵³ Leviner & Lundström, 2017, s. 22.

Propositionen till LVU betonar att syftet med lagstiftningen är att skydda barn. Den betonar även vikten av att en lagstiftning av så "känslig karaktär" som LVU tillgodoser både barnets och vårdnadshavarens rättssäkerhet.⁵⁴ Det framhålls å ena sidan att grunderna för tvångsvård måste formuleras på ett tillräckligt generellt sätt för att de ska inbegripa alla situationer där barn riskerar allvarlig utsatthet. Å andra sidan betonas vikten av att "undvika formuleringar som är så allmänna och vaga att de kan ge upphov till tolkningsproblem och subjektiva bedömningar".⁵⁵

Svensson menar att formella rättssäkerhetskrav som förutsebarhet och kontroll är centrala när man diskuterar LVU-vård. Han anser att LVU inte kan anses syfta till att förverkliga ett socialt reformprogram, likt SoL. Lagstiftningen ska istället så tydligt som det är möjligt ange förutsättningarna för det allmänna att tvångsvis omhänderta ett barn, menar han.⁵⁶

Materiell rättssäkerhet är enligt Mattsson svårt att konkretisera i praktiken, men att det trots det brukar ställas materiella rättssäkerhetskrav inom socialrätten. Hon menar att vid beslut som rör barn innebär materiell rättssäkerhetssyn ett hänsynstagande till barns särskilda utsatthet. Eftersom barn har begränsad förmåga att tillvarata sina behov och intressen krävs att rättstillämparen har ett individualiserat förhållningssätt till barnet, menar Mattsson.⁵⁷

Rättssäkerhetskraven som ställs på LVU och LVU-processen verkar alltså vara av övervägande formell karaktär, med stor fokus på förutsebarhet och tydlighet. Dock har det även lyfts fram att materiella rättssäkerhetskrav kan ställas i socialrättsliga sammanhang, exempelvis att beslut som rör barn ska fattas med beaktande av barnets behov och utsatthet.

Sammanfattningsvis syftar "formell rättssäkerhet" i detta arbete huvudsakligen på förutsebarhet, proportionalitet samt objektivitet och likabehandling i lagstiftningen och i rättstillämpningen. "Materiell rättssäkerhet" syftar i arbetet huvudsakligen på förutsättningarna för rättsliga beslut att uppnå lagstiftningens målsättningar samt utrymmet att ha ett individualiserat förhållningssätt till barnet och dess särskilda behov i det enskilda fallet.

⁵⁴ Prop. 1989/90:28, s. 59.

⁵⁵ A.prop., s. 51.

⁵⁶ Svensson, 2012, s. 82–88.

⁵⁷ Mattsson, 2017, s. 112; Mattsson, 2015, s. 1156–1157.

3. Vägen in och vägen ut ur LVU-vården

I detta kapitel behandlas vägen in och vägen ut ur LVU-vården ur ett vidsträckt perspektiv. Kapitlet redogör för hur och när ett barn kan bli föremål för tvångsvård enligt LVU 2 § samt barnets väg ut ur tvångsvården. Kapitlet syftar till att placera uppsatsens ämne i sitt rättsliga sammanhang.

3.1 Vägen in i LVU-vården

Detta avsnitt behandlar hur och när ett barn kan bli föremål för tvångsvård enligt LVU 2 §. Eftersom förutsättningarna för tvångsvård är aktuella vid prövningen av vårdens upphörande är det angeläget att redogöra för dessa tidigt i uppsatsen.

En grundsten i socialtjänstens arbete är “respekt för människornas självbestämmanderätt och integritet”, vilket framgår av SoL 1 kap. 1 § tredje stycket. Den sociala barnavården ska som utgångspunkt genomföras tillsammans med den enskilde, enligt SoL 3 kap. 5 §. Avsteg kan dock göras från denna “frivillighetsprincip”. Under vissa förutsättningar kan sociala myndigheter ingripa med tvång för att ge barn vård och skydd. LVU-vård kan därigenom ses som ett undantag från frivillighetsprincipen.⁵⁸

En grundläggande förutsättning för LVU-vård är följaktligen att frivillig vård inte är möjlig eller inte bedöms vara tillräcklig. Detta följer av LVU 1 §. Om vårdnadshavaren, eller barnet själv om denne har fyllt 15 år, samtycker till behövlig vård saknas alltså förutsättningar för tvångsvård. Åldersgränsen på 15 år följer av att ett barn är processbehörigt och kan föra sin egen talan i LVU-ärenden först när denne har fyllt 15 år, vilket följer av LVU 36 §.

De närmare förutsättningarna för LVU-vård anges i 2 och 3 §§. Bestämmelsen i 2 § reglerar tvångsvård på grund av förhållanden i hemmet. Bestämmelsen i 3 § tar sikte på tvångsvård på grund av den unges egna beteende.

Tvångsvård enligt LVU 2 § förutsätter en “påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas”. I förarbeten förklaras att vård förutsätter att “konkreta omständigheter”

⁵⁸ Leviner & Lundström, 2017, s. 25.

talar för en risk för skada, som i sin tur ger upphov till ett “tydligt vårdbehov” hos barnet.⁵⁹ Utredningen om tvångsvård för barn och unga betonar i sitt slutbetänkande att bedömningen ska göras utifrån de omständigheter som föreligger vid prövningen.⁶⁰ Omständigheterna som prövas i fråga om beredande av tvångsvård måste alltså vara aktuella.

Risken för skada ska därtill vara hänförlig till en eller flera särskilda förhållanden (“miljörökvisit” eller “miljöfaktorer”) som anges i LVU 2 §. Risken för skada ska föreligga på grund av “fysisk eller psykisk misshandel”, “otillbörligt utnyttjande”, “brister i omsorgen” eller “något annat förhållande i hemmet”.

Om socialnämnden lyckas visa att förutsättningarna för tvångsvård enligt LVU 2 § är uppfyllda ska det sedan prövas om LVU-vård är förenligt med barnets bästa.⁶¹ Enligt 1 § femte stycket ska vad som är bäst för barnet vara avgörande vid alla beslut som fattas med stöd av lagen. Vad som är bäst för barnet måste avgöras utifrån förhållandena i det enskilda fallet. Enligt förarbeten ska hänsyn tas till “allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling”. Det ska beaktas vilka effekter som ett beslut kan ha för barnet både på kort och lång sikt. Förarbeten betonar dock att det inte går att objektivt fastslå vad som är barnets bästa. Det är istället den beslutande myndighetens “uppfattning, antaganden och bedömningar som blir avgörande”.⁶² Vidare ska barnets åsikter och inställning beaktas i prövningen. Barnets vilja ska tillmätas vikt i förhållande till ålder och mognad, vilket framgår av 36 §.

Enligt LVU 4 § är det förvaltningsrätten som fattar beslut om beredande av tvångsvård, efter att socialnämnden har ansökt hos domstolen om att vård ska beredas. Under vissa förutsättningar, som anges i 6 §, kan dock socialnämnden besluta om omedelbart tvångsomhändertagande utan en föregående prövning av domstol. Sådana beslut ska därefter domstolsprövas enligt 7 §.

Om ett barn tvångsvårdas enligt LVU kvarstår barnets föräldrar som vårdnadshavare. Den praktiska omsorgen övertas dock av de som tar hand om barnet under vårdtiden. De flesta barn i samhällsvård placeras i familjehem. Detta innebär att en familj tar emot barnet i

⁵⁹ Prop. 1989/90:28, s. 107.

⁶⁰ SOU 2015:71, s. 318.

⁶¹ Leviner & Lundström, 2017, s. 28.

⁶² Prop. 2002/03:53, s. 77–78.

familjens hemmiljö. Familjehemsplacering är en vårdform som generellt föredras.⁶³ Ett barn som vårdas med stöd av LVU kan även ges institutionsvård. Denna vårdform kan se ut på olika sätt, men generellt kan sägas att institutionerna bedriver yrkesmässig vård på särskilda boenden, exempelvis HVB-hem (hem för vård eller boende) eller särskilda ungdomshem.⁶⁴

3.2 Vägen ut ur LVU-vården

I detta avsnitt skiftas fokus till vägen ut ur LVU-vården. Först behandlas den konflikt mellan återföreningsprincipen och intresset av stabilitet och kontinuitet som kan aktualiseras vid fråga om vården ska upphöra. Avsnittet behandlar därefter de tre olika domstolsprocesser som kan bli aktuella i LVU-vårdens slutskede. Detta görs för att skilja på dels frågan om tvångsvården ska upphöra, dels om barnet ska flytta hem till sina föräldrar igen. Att vården upphör innebär nämligen inte nödvändigtvis att barnet återförenas med sina föräldrar. Dessa olika frågor kan hanteras i tre skilda domstolsprocesser.

3.2.1 Återförening kontra stabilitet och kontinuitet

När ett barn har vårdats i ett familjehem under en viss period, och frågan om vårdens upphörande väcks, uppstår en särskild intressekonflikt. En grundprincip som uttrycks i förarbeten är att barn som vårdas utanför sin hemmiljö ska återförenas med sina föräldrar så fort syftet med vården har uppnåtts (återföreningsprincipen).⁶⁵ Det betonas att vården ska syfta till att “skapa förutsättningar för den unge att återknyta gemenskapen med familjen under trygga förhållanden”.⁶⁶ Förarbeten betonar även vikten av att tvångsvården inte pågår under en längre tid än vad som krävs.⁶⁷ Därtill har Europadomstolen uttryckt att myndigheterna ska verka för att en familjeåterförening sker så snart som möjligt.⁶⁸

⁶³ Sallnäs & Wiklund, 2017, s. 62–63.

⁶⁴ A.a., s. 64–65.

⁶⁵ Se t.ex. prop. 1979/80:1, s. 501; prop. 1989/90:28, s. 73, 75, 88; SOU 2015, s. 573.

⁶⁶ Prop. 1979/80:1, s. 501.

⁶⁷ A.prop., s. 587

⁶⁸ *Strand Lobben m.fl. mot Norge*, nr. 37283/13, dom meddelad den 10 september 2019, paragraf 205.

Samtidigt betonar förarbeten att “barns rätt till stabilitet och kontinuitet bör vara ett övergripande mål för alla hjälpinsatser”.⁶⁹ Det understryks också att barn har ett behov av att känna tillhörighet och att uppbrott i tillvaron kan skada barnet.⁷⁰

Hur återföreningsprincipen ska balanseras mot barnets behov av stabilitet och kontinuitet är en omdiskuterad fråga.⁷¹ Historiskt sett har strävandet efter återförening lyfts fram som en huvudprincip av lagstiftaren, men på senare år har barnets behov av stabilitet och kontinuitet alltmer betonats.⁷² I en proposition från 2020 framhålls att återförening i de flesta fall är i enlighet med barnets bästa, men att barn som har bott i familjehem sedan en tidig ålder eller vårdats i familjehemmet under en lång tid kan ha knutit an till sin nya hemmiljö på ett sådant starkt sätt att det är bäst för barnet att stanna där.⁷³

3.2.2 Upphörande av tvångsvård

Som det har beskrivits ovan finns inga fasta tidsbegränsningar för hur länge tvångsvården får pågå. Vård som bereds med stöd av LVU 2 § ska enligt 21 § upphöra när vård med stöd av lagen inte längre behövs, senast när barnet fyller 18 år. Vad som ska eller får ingå i den prövningen kommer att behandlas i nästa kapitel. I detta avsnitt ska något kort sägas om hur en sådan prövning kan initieras.

Även om det inte finns någon begränsning för hur länge tvångsvården kan pågå ska vården övervägas regelbundet. Enligt LVU 13 § ska socialnämnden i miljöfallen “minst en gång var sjätte månad *överväga* [min kursivering] om vård enligt lagen fortfarande behövs [...]”. Om socialnämnden vid övervägandet ifrågasätter behovet av tvångsvård ska nämnden göra en *omprövning* av vården.⁷⁴ Endast en omprövning leder till ett formellt beslutsförfarande hos socialnämnden. Det är först då som nämnden gör kompletterande utredningar om barnet och föräldrarnas förhållanden och fattar ett överklagbart beslut.⁷⁵

⁶⁹ Prop. 1989/90:28, s. 52.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Leviner & Lundström, 2017, s. 35.

⁷² SOU 2015:71, s. 574.

⁷³ Prop. 2020/21:35, s. 14.

⁷⁴ Prop. 1989/90:28, s. 76.

⁷⁵ SOU 2015:71, s. 592

Därtill kan vårdnadshavaren, eller barnet självt om han eller hon har fyllt 15 år, på eget initiativ begära att socialnämnden ska besluta att tvångsvården ska upphöra. Det finns ingen lagbestämmelse som reglerar en sådan begäran, som även kallas för hemtagningsbegäran. En hemtagningsbegäran innebär att ett förvaltningsrättsligt ärende initieras, vilket ska avgöras genom att socialnämnden fattar ett formellt beslut.⁷⁶

Socialnämndens beslut i fråga om vårdens upphörande kan överklagas till förvaltningsdomstol enligt LVU 41 §, oavsett om omprövningen skett på nämndens, vårdnadshavarens eller barnets initiativ.

3.2.3 Flyttningsförbud

Om socialnämnden beslutar att tvångsvården ska upphöra innebär detta inte nödvändigtvis att barnet flyttar hem till sina föräldrar igen. Vården kan istället fortsätta inom frivilliga former, om förutsättningar för det finns.⁷⁷ Vidare kan socialnämnden ansöka hos förvaltningsrätten om att vårdnadshavaren till ett minderårigt barn ska förbjudas att ta hem barnet. Ett sådant förbud kallas för flyttningsförbud och beslutas med stöd av LVU 24 §. Genom ett flyttningsförbud kan barnets bästa tillgodoses i fall där en separation från familjehemmet riskerar att skada barnet.⁷⁸

Ett beslut om flyttningsförbud får enligt LVU 24 § fattas “om det finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas om han eller hon skiljs från hemmet”. Att det för tillfället vore olägligt eller olämpligt att barnet flyttar hem är inte tillräckliga skäl för ett sådant förbud. Förutsättningen är att själva flytten från familjehemmet riskerar att skada barnet.⁷⁹ HFD har i ett avgörande beaktat barnets anknytning till familjehemmet som skäl till flyttningsförbud.⁸⁰ Att hemförhållandena hos vårdnadshavarna är goda hindrar inte ett sådant förbud.⁸¹

⁷⁶ A.bet., s. 594.

⁷⁷ A.bet., s. 656–657

⁷⁸ A.bet., s. 600 med hänvisning till SOSFS 1997:5, s. 88 och RÅ 83 2:109.

⁷⁹ A.bet., s. 599–600.

⁸⁰ HFD 2011 ref. 13

⁸¹ SOU 2015:71, s. 599–600.

Ett flyttningsförbud kan enligt LVU 24 § vara tidsbegränsat eller gälla tills vidare. Enligt LVU 26 § ska socialnämnden var tredje månad överväga om ett flyttningsförbud fortfarande behövs.

3.2.4 Vårdnadsöverflyttning

Trots det övergripande målet att ett tvångsomhändertaget barn ska återförenas med sina föräldrar så snart som möjligt är en återförening i vissa fall inte lämplig. Om ett barn har varit placerat i samma familjehem under en lång period kan barnet ha rotat sig i sin nya hemmiljö. I syfte att tillgodose barnets behov av stabilitet och kontinuitet kan det i vissa fall beslutas att vårdnaden ska flyttas över till familjehemsföräldrarna.⁸²

När ett tvångsomhändertaget barn har varit placerat i samma familjehem i tre år ska socialnämnden överväga om den bör ansöka om en vårdnadsöverflyttning hos förvaltningsrätten. Därefter ska ett sådant övervägande ske årligen. Detta följer av LVU 13 § tredje stycket.

En vårdnadsöverflyttning beslutas med stöd av FB 6 kap. 8 §. En förutsättning för vårdnadsöverflyttning är enligt bestämmelsen att barnet “stadigvarande [har] vårdats och fostrats” i familjehemmet. Enligt förarbeten krävs att barnet har knutit an till den nya hemmiljön och ser familjehemmet som sitt egna hem.⁸³ Om det är “uppenbart bäst för barnet att det rådande förhållandet får bestå” och att familjehemsföräldrarna tar över vårdnaden ska enligt LVU 13 § en vårdnadsöverflyttning ske. Barnets egna föräldrar behöver inte vara olämpliga som vårdnadshavare för att vårdnaden ska flyttas över.⁸⁴

Förarbetena uppmanar dock till viss restriktivitet avseende vårdnadsöverflyttning. Det understryks att det är en ingripande åtgärd för de som berörs, och att målet med en familjehemsplacering i första hand bör vara att barnet ska återförenas med sina föräldrar.⁸⁵

⁸² SOU 2015:71, s. 610–611; prop. 2020/21:35 s. 14–15.

⁸³ Prop. 1981/82:168, s. 40.

⁸⁴ A.prop., s. 39–41.

⁸⁵ A.prop., s. 39.

4. Vilket utrymme finns enligt rättskällorna att beakta nya omständigheter?

Föregående kapitel behandlade vägen in och vägen ut ur LVU-vården ur ett vidsträckt perspektiv. Detta kapitel fokuserar på prövningen av tvångsvårdens upphörande. I kapitlet behandlas rättskällematerial för att undersöka vilket rättsligt utrymme som finns att beakta nya omständigheter i prövningen av LVU-vårdens upphörande.

Först behandlas processramen i förvaltningsmål i allmänhet. Detta görs för att klargöra vad som ska och får prövas i förvaltningsmål enligt det processrättsliga regelverket. Sedan undersöks den materiella regleringen. Jag tar här avstamp i LVU 21 §, förarbeten och litteraturen för att få en grundläggande förståelse för vad som ska prövas i fråga om LVU-vårdens upphörande. Därefter analyseras avgöranden från högsta instans om upphörande av vård enligt LVU 21 §. Sedan behandlas LVU 1 § och barnkonventionen artikel 3 om barnets bästa. Till sist dras några sammanfattande slutsatser av rättskällematerialet för att besvara frågeställning 1.

4.1 Processramen i förvaltningsmål

Processramen, d.v.s. vad den rättsliga prövningen får och ska omfatta, bestäms av parternas yrkanden och de omständigheter som parterna anför till stöd för sin talan.⁸⁶ Omständigheter är faktiska sakförhållanden som är relevanta för bedömningen av om ett eller flera rekvisit i en lagbestämmelse är uppfyllda.⁸⁷ Sådana omständigheter kan i processrättsliga sammanhang kallas för *konkreta rättsfakta*.⁸⁸ Ett nära anknutet processrättsligt begrepp är *bevisfakta*, vilket syftar på förhållanden som kan användas för att visa att en viss omständighet (konkreta rättsfakta) föreligger.⁸⁹

⁸⁶ von Essen, 2016, s. 185.

⁸⁷ von Essen m.fl., 2020, s. 329.

⁸⁸ Begreppet "rättsfakta" kan delas upp i *abstrakta rättsfakta*, d.v.s. en rättsregels rekvisit, och *konkreta rättsfakta*, som syftar på sådana faktiska sakförhållanden som kan användas till stöd för att ett abstrakt rättsfaktum är uppfyllt. Se von Essen m.fl., 2020, s. 189–190.

⁸⁹ von Essen, 2016, s. 189–190.

Domstolens avgörande ska enligt FPL 30 § “grundas på vad handlingarna innehåller och vad i övrigt förekommit i målet”. Som utgångspunkt får domstolen alltså enbart grunda sitt avgörande på omständigheter som har förekommit i målet, d.v.s. som har kommunicerats med parterna enligt FPL 10 §. Bestämmelsen i 30 § innebär också att domstolen inte är bunden till de specifika omständigheter som parterna uttryckligen har åberopat till stöd för sin talan. Allt som har förekommit i målet, vare sig det har skett skriftligen, muntligen eller på något annat sätt och som parterna har kännedom om får som utgångspunkt läggas till grund för avgörandet.⁹⁰

Som tidigare nämnts anhängiggörs mål om upphörande av tvångsvård vid förvaltningsdomstol genom att socialnämndens beslut om fortsatt vård överklagas, d.v.s. genom förvaltningsbesvär. Vid förvaltningsbesvär ska domstolen göra en “fullständig omprövning” av förvaltningsmyndighetens beslut.⁹¹ Detta kan också uttryckas som att den sak som har prövats av förvaltningsmyndigheten ska prövas av domstolen “i hela sin vidd”.⁹² Därtill ska omprövningen ta hänsyn till eventuella förändringar av de faktiska förhållandena som har skett sedan underinstansens prövning.⁹³ Möjligheten för överinstansen att ta hänsyn till sådana förändringar är dock begränsad. Överinstansens prövning måste nämligen avse samma “sak” som underinstansens, vilket följer av instansordningsprincipen.⁹⁴ Detta innebär att det inte är tillåtet för en part att anföra nya omständigheter i målet om det innebär att “saken” ändras.⁹⁵

Instansordningsprincipen begränsar dock inte att en förvaltningsmyndighet eller förvaltningsdomstol i ett mål beaktar omständigheter som har inträffat efter ett beslut har fattats i en annan, föregående, process. Det processuella regelverket begränsar alltså inte möjligheten för socialnämnd eller förvaltningsdomstol att i ett mål om upphörande av LVU-vård beakta omständigheter som har inträffat efter beslutet om beredande av vård fattades.

⁹⁰ von Essen m.fl., 2020, s. 332.

⁹¹ Warnling-Nerep, 2015, s. 105–106.

⁹² von Essen, 2016, s. 34.

⁹³ A.a., s. 36-37 med hänvisning till RÅ 2001 ref. 26.

⁹⁴ von Essen, 2016, s. 36-37; von Essen m.fl., 2020, s. 333–334.

⁹⁵ “Saken” anses i regel ändras om det *händelseförlopp* (gärningen, skeendet, saksammanhanget) som målet avser förändras givet de nya omständigheterna. I vissa mål bestäms dock saken istället av om *rättsföljden* kan anses vara densamma givet de nya omständigheterna. Se von Essen, m.fl., 2020, s. 333–338.

I nästkommande avsnitt behandlas den materiella regleringen om LVU-vårdens upphörande och tillhörande rättskällor för att närmare undersöka vilket rättsligt utrymme som finns att beakta nya omständigheter i prövningen av vårdens upphörande.

4.2 “När vård med stöd av denna lag inte längre behövs”

När tvångsvård enligt LVU ska upphöra regleras som tidigare nämnt i 21 §. Bestämmelsen har följande lydelse:

När vård med stöd av denna lag inte längre behövs, skall socialnämnden besluta att vården skall upphöra. Nämnden skall noga förbereda den unges återförening med den eller dem som har vårdnaden om honom eller henne.

Vård som har beslutats med stöd av 2 § skall upphöra senast när den unge fyller 18 år.

Vård som har beslutats med stöd av 3 § skall upphöra senast när den unge fyller 21 år.

I propositionen till LVU förklaras att “det är den unges behandlingsbehov som skall vara bestämmande för hur lång tid vården skall bestå”.⁹⁶ Detta har även bekräftats i senare förarbeten.⁹⁷ Propositionen förklarar också att 21 § i huvudsak överensstämmer med den tidigare LVU-lagstiftningens bestämmelse om vårdens upphörande.⁹⁸

Enligt propositionen till föregående lagstiftning ska omprövningen av vården “avse frågan om det kvarstår ett sådant vårdbehov som gör fortsatt vård med stöd av lagen nödvändig eller om vården ska upphöra”.⁹⁹ Propositionen uttrycker även att prövningen ska avse frågan “om de omständigheter som nödvändiggjort vården alltjämt består”.¹⁰⁰

Av dessa förarbetsuttalanden kan utläsas att det ska prövas om de omständigheter som nödvändiggjort vården har upphört och om barnets vårdbehov fortfarande föreligger. Om omständigheterna som nödvändiggjorde vården har upphört men barnet fortfarande har ett vårdbehov ska vården alltså fortsätta.

⁹⁶ Prop. 1989/90:28, s. 75.

⁹⁷ Se t.ex. prop. 2020/21:35, s. 20.

⁹⁸ Prop. 1989/90:28, s. 118; se även lag (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga 5 § första stycket andra meningen.

⁹⁹ Prop. 1979/80:1, s. 588.

¹⁰⁰ Ibid.

En efterföljande fråga är om det är barnets ursprungliga vårdbehov som avses eller om ett nytt eller annorlunda vårdbehov, som tillkommit på grund av nya omständigheter, kan prövas. Enligt utredningen om tvångsvård för barn och unga ska prövningen “relateras till det vårdbehov som ursprungligen föranledde omhändertagandet”.¹⁰¹

LVU-utredningen uttrycker följande i sitt slutbetänkande: “Att vården inte längre behövs är liktydigt med att de förutsättningar enligt 2 eller 3 § som föranlett vården inte längre är uppfyllda.”¹⁰² Utredningen framhåller även att prövningen av vårdens upphörande ska omfatta frågan om en förbättring av hemförhållandena är “stabil och bestående”, och hänvisar till Europadomstolens avgörande i *Olsson mot Sverige*.¹⁰³

Förarbetena berör inte uttryckligen om det finns något utrymme att beakta nya omständigheter i prövningen av vårdens upphörande. Läses uttalandena som en uttömmande redogörelse för vad som ska ingå i prövningen är dock min tolkning att ett sådant utrymme saknas. De betonar särskilt att de ursprungliga omständigheterna och det ursprungliga vårdbehovet som föranledde vården ska prövas. Det är dock inte helt klart om det är en sådan snäv tolkning av processramen som avses.

Likväl verkar det råda en samsyn i litteraturen om att prövningen av vårdens upphörande ska begränsas till den paragraf, d.v.s. LVU 2 § eller 3 §, som vården grundats på. Att denna begränsning råder menar både Lönnheim och Mattsson.¹⁰⁴ Om barnet vårdas med stöd av 2 § kan vården alltså inte fortsätta med stöd av 3 § utan en ny självständig domstolsprövning av beredande av vård. Mattsson menar att detta motiveras av rättssäkerhetskrav på lagstöd för ett frihetsberövande.¹⁰⁵ Nya omständigheter som inte kan subsumeras under den paragraf som det

¹⁰¹ SOU 2015:71, s. 594.

¹⁰² SOU 2000:77, s. 147.

¹⁰³ Ibid., med hänvisning till *Olsson mot Sverige*. Målet rörde bl.a. frågan om de svenska myndigheternas beslut att inte låta LVU-vård upphöra utgjorde en otillåten inskränkning av rätten till respekt för bl.a. privat- och familjeliv enligt artikel 8 Europakonventionen. Europadomstolen uttryckte följande: “[...] it is justifiable not to terminate public care unless the improvement in the circumstances that occasioned it appears with reasonable certainty to be stable [...]” Domstolen ansåg att det inte utgör en otillåten inskränkning av artikel 8 att låta tvångsvården fortlöpa om det inte kan bedömas att omständigheterna har genomgått en stabil förbättring. Se *Olsson mot Sverige*, nr 10465/83, dom meddelad den 24 mars 1988, paragraf 76–77.

¹⁰⁴ Lönnheim, lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga 21 §, Lexino 2021-05-12 (JUNO); Mattsson, 2006, s. 198.

¹⁰⁵ Mattsson, 2006, s. 198.

ursprungliga vårdbeslutet grundar sig på bör följaktligen inte kunna beaktas i prövningen av vårdens upphörande.

Vidare menar Lönnheim att det miljörekvisit i den lagparagraf som vården grundar sig på också sätter en gräns för prövningen. Det skulle innebära att om vården grundar sig på miljörekvisitet "brister i omsorgen" i LVU 2 § ska prövningen av vårdens upphörande avse just om rekvisitet brister i omsorgen är uppfyllt. Dock berör Lönnheim inte huruvida nya omständigheter som hänför sig till *samma* miljörekvisit i bestämmelsen kan beaktas i prövningen.¹⁰⁶

4.3 Praxis från HFD

I detta avsnitt behandlas avgöranden från HFD som berör upphörande av vård enligt LVU 21 §, i syfte att närmare undersöka utrymmet att beakta nya omständigheter i prövningen.

4.3.1 Barnets anknytning till familjehemmet ska inte beaktas

RÅ 1987 ref. 123 rörde två barn som tvångsvårdades enligt barnavårdslagen¹⁰⁷ på grund av brister i omsorgen. Vid prövningen av vårdens upphörande bedömde kammarrätten att det inte längre fanns några allvarliga missförhållanden i föräldrarnas hem. Dock ansågs föräldrarna sakna förmåga att förstå och tillgodose de speciella behov som uppkommer i samband med en återförening mellan föräldrar och barn. Kammarrätten beaktade även att ett av barnen uttryckt en ovilja mot att umgås med och återvända till sina föräldrar. Domstolen förklarade mot den bakgrunden att vården skulle bestå.¹⁰⁸

HFD betonade dock att prövningen av vårdens upphörande "skall avse frågan om de omständigheter som nödvändiggjort vården alltjämt består"¹⁰⁹ samt att det är barnets behandlingsbehov som ska bestämma vårdtiden. Domstolen menade att förhållandet att ett barn känner oro inför att lämna familjehemmet och eventuellt riskerar skada vid en hemflytt inte ska beaktas vid prövningen av vårdens upphörande. Sådana omständigheter får enligt

¹⁰⁶ Lönnheim, lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga 21 §, Lexino 2021-05-12 (JUNO).

¹⁰⁷ Barnavårdslagen (1960:47) föregick lagen (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

¹⁰⁸ RÅ 1987 ref. 123.

¹⁰⁹ Ibid.

domstolen istället beaktas inom ramen för en prövning av om ett flyttningsförbud ska fattas.¹¹⁰ Enligt HFD var de enda omständigheterna som kunde föranleda fortsatt tvångsvård i detta fall om föräldrarna saknade "erforderlig insikt i barnets behov". Rätten ansåg att föräldrarna inte hade en bristande insikt av sådan allvarlig art att skäl för fortsatt tvångsvård förelåg. HFD förklarade därför att vården skulle upphöra.¹¹¹

HFD har i HFD 2012 ref. 35 bekräftat att barnets anknytning till familjehemmet inte ska beaktas i prövningen av vårdens upphörande. I målet hade ett spädbarn tvångsomhändertagits efter att ha utsatts för misshandel i hemmet. Barnets pappa dömdes för misshandeln men åtalet mot mamman ogillades. När HFD prövade om vården skulle upphöra hade flickan vårdats i över fyra år. Mamman menade att grund för tvångsvård inte längre förelåg eftersom hon numera var skild från barnets pappa och hade ensam vårdnad om deras andra gemensamma barn. Socialnämnden anförde att barnet hade fått en stark anknytning till familjehemmet och att en separation från familjehemmet skulle innebära att hennes hälsa och utveckling riskerade att skadas. Vidare anförde Socialnämnden att mamman hade brister i sin föräldraförmåga.¹¹²

HFD ansåg att det inte längre förelåg förutsättningar för tvångsvård. Först konstaterade domstolen att risken för att barnet skadas vid en separation från familjehemmet inte ska ingå i prövningen av tvångsvårdens upphörande. Sådana omständigheter ska enligt HFD istället ingå vid prövning av frågan om ett flyttningsförbud ska fattas. Vidare menade domstolen att barnets anknytning till familjehemmet kan ingå i en prövning av om vårdnadsöverflyttning ska ske. HFD betonade att "det upprätthålls [...] en klar gräns mellan de rekvisit som krävs för vård och de som ligger till grund för vårdnadsöverflyttning och flyttningsförbud". Att barnets bästa ska vara avgörande vid alla beslut enligt LVU innebär enligt HFD inte att omständigheter som enbart hänför sig till risken för skada vid en separation från familjehemmet ska ingå i prövningen.¹¹³

¹¹⁰ HFD skriver att sådana omständigheter "får beaktas vid en prövning enligt 28 § socialtjänstlagen". Domstolen torde syfta på 1980 års socialtjänstlag (1980:620) som var gällande vid tidpunkten för prövningen. Lagens 28 § ändrades år 1990, men vid tiden för prövningen avsåg bestämmelsen flyttningsförbud. Se prop. 1979/80:1, s. 540.

¹¹¹ RÅ 1987 ref. 123.

¹¹² HFD 2012 ref. 35.

¹¹³ Ibid.

Domstolen gick sedan vidare till att pröva om de förhållanden som föranledde tvångsvården hade upphört och om mamman hade förmåga att tillgodose barnets vårdbehov. HFD konstaterade att förhållandena hade förändrats under vårdtiden. Mamman levde numera ensam och hade ensam vårdnad om sitt andra barn. HFD framhöll att det inte längre kunde anses föreligga “en påtaglig risk för att [barnets] hälsa eller utveckling skadas på grund av misshandel i hemmet”. Domstolen bedömde att utredningen inte heller gav stöd för att mammans föräldraförmåga och förmåga att tillgodose barnets behov hade sådana brister att det fanns en påtaglig risk för sådan skada.¹¹⁴

Det står i och med detta avgörande klart att barnets anknytning till familjehemmet och risken för skada på grund av en separation från familjehemmet inte ska beaktas i prövningen av vårdens upphörande. Vidare prövade HFD om de ursprungliga missförhållandena som nödvändiggjorde vården, våld i hemmet, alltjämt förelåg. Det framgår dock inte om det förelåg några nya omständigheter i målet.

Det bör uppmärksammas att avgörandet i HFD 2012 ref. 35 har kritiserats i litteraturen. Leviner är kritisk till domstolens uttalande om att barnets bästa enligt LVU 1 § inte innebär att barnets anknytning till familjehemmet kan beaktas. Hon ifrågasätter hur uttalandet förhåller sig till principen om barnets bästa, då vad som är bäst för barnet ska vara avgörande och därmed kan prioriteras framför föräldrarnas intresse av återförening. Leviner menar att det finns risk att avgörandet innebär att återförening i fortsättningen kommer att prioriteras framför barnets behov av stabilitet och kontinuitet.¹¹⁵

4.3.2 Fokus i utredningen ska ligga på de aktuella förhållandena

I HFD 2014 ref. 50 hade ett barn tvångsomhändertagits på grund av brister i omsorgen. Domstolen tog först ställning till om socialnämnden hade fullgjort sin utredningsskyldighet i ärendet. Domstolen bedömde att socialnämndens utredning var så bristfällig att nämnden inte kunde anses ha uppfyllt sin utredningsskyldighet. Därför undanröjdes underinstansernas avgöranden och målet återförvisades till nämnden för ny handläggning.¹¹⁶

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Leviner, 2014, s. 317–318.

¹¹⁶ HFD 2014 ref. 50.

HFD prövade med andra ord inte de faktiska sakförhållandena i målet. Dock uttalade sig rätten kort om vad nämnden ska pröva i ett ärende om upphörande av LVU-vård. Domstolen skriver följande i domskälen:

När det gäller ett ärende av nu aktuellt slag måste även den tid som förflutit sedan den utredning som låg till grund för nämndens ansökan om vård genomfördes beaktas. Ju längre tid som gått desto större krav måste kunna ställas på socialnämndens utredning i ärendet om vårdens upphörande.

Nämndens prövning i ärendet ska avse frågan om de omständigheter som nödvändiggjort vården alltjämt består [...]. Tyngdpunkten i utredningen måste därmed ligga på de aktuella förhållandena, även om dessa också måste bedömas i relation till vad som tidigare förevarit. Om grunden för pågående tvångsvård, som i detta fall, är omsorgsbrister i hemmet måste utredningen klarlägga om och i så fall i vilken utsträckning dessa brister alltjämt kvarstår och hur de i så fall förhåller sig till barnets eventuella vårdbehov.¹¹⁷

Domstolen betonar att utredningen ska fokusera på de aktuella förhållandena. Detta skulle kunna tolkas som att aktuella, även nya och annorlunda, omständigheter kan beaktas i prövningen. Uttalandet görs dock inte i en kontext där det diskuteras vilka omständigheter som ska prövas i fråga om vårdens upphörande, utan vad socialnämndens utredning ska avse. Prejudikatet tar därmed sikte på socialnämndens utredningsansvar. Jag tolkar uttalandet som att utredningen måste fokusera på hur barnets hemförhållanden ser ut idag. Domstolen uttrycker därtill att prövningen ska avse om de omständigheter som nödvändiggjorde vården kvarstår. Däremot nämns ingenting om andra omständigheter än de som låg till grund för omhändertagandet kan beaktas. Eftersom HFD aldrig prövar de faktiska sakförhållandena går det inte att säga någonting om utrymmet att beakta nya omständigheter i prövningen utifrån domstolens tillämpning.

4.3.3 Risken för att barnet utsätts för samma missförhållanden

I fråga om vårdens upphörande prövade HFD i RÅ 2001 not. 107 om det förelåg en risk för att barnet skulle utsättas för de missförhållanden som nödvändiggjorde vården om vården

¹¹⁷ Ibid.

upphörde. I målet hade ett barn, A, omhändertagits enligt LVU på grund av misstanke om att barnets mamma hade utsatt A för en allvarlig form av blodförgiftning. Mamman misstänktes ha gjort detta under inflytande av ett tillstånd kallat Münchausen by Proxy.¹¹⁸ Några månader efter A omhändertagits födde mamman ett till barn, B, som omhändertogs direkt efter födseln. Med hänsyn till A:s skador ansågs det föreligga en påtaglig risk för skada även för B. A avled under vårddagen, och i HFD prövades frågan om vården av B kunde upphöra.¹¹⁹

För att vården om B skulle kunna upphöra menade HFD att risken för att B skulle utsättas för misshandel måste ha upphört. Domstolen beaktade här forskning som visade på en stor risk för upprepade fall av misshandel av föräldrar med Münchhausensyndrom. Därför ansågs risken för skada kvarstå. HFD avlog överklagandet och vården fortsatte.¹²⁰

Fokus i prövningen låg på om det fanns en risk att barnet skulle utsättas för de missförhållanden som låg till grund för vården. Detta illustrerar den prognostiska riskbedömningen som rättstillämparen står inför ifråga om vårdens upphörande. Att prövningen avsåg de missförhållanden som förelåg vid det initiala vårdbeslutet, misshandel, tyder vidare på att prövningen ska avse just de omständigheter som låg till grund för vårdbeslutet. Dock verkar det inte som att några nya omständigheter hade tillkommit i målet.

4.3.4 “Liknande grunder” för fortsatt tvångsvård?

I RÅ 1990 ref. 97 ansågs relationsstörningar mellan barn och föräldrar, som inte låg till grund för det initiala tvångsomhändertagandet, utgöra grund för fortsatt vård. Målet handlade om ett barn som hade tvångsomhändertagits vid sex års ålder och placerats i ett familjehem på grund av brister i omsorgen. Omsorgsbristerna bestod bl.a. i att föräldrarna hade varit överbeskyddande och överfört sin rädsla och misstänksamhet gentemot omvärlden på barnet. Därigenom hade barnet försatts i ett tillstånd av passivitet och rädsla.¹²¹

HFD prövade om “numera något förhållande i [föräldrarnas] hem utgör en påtaglig risk för att [barnets] hälsa eller utveckling skadas”. Domstolen bedömde att relationsstörningen mellan

¹¹⁸ Münchausen by Proxy är ett ovanligt sjukdomstillstånd som innebär att en förälder uppsåtligt framkallar sjukdom hos barnet.

¹¹⁹ RÅ 2001 not. 107.

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ RÅ 1990 ref. 97.

barnet och föräldrarna kunde innebära en sådan risk. Under vårdtiden hade barnet börjat ta avstånd från och successivt uttrycka en djup motvilja mot föräldrarna. Det gick enligt HFD inte att säga något om orsakerna till barnets motvilja mot sina föräldrar. Dock ansåg rätten att orsaksfrågan inte var av betydelse för bedömningen av om något vårdbehov förelåg eller inte.

¹²² Domstolen skriver följande i domskälen:

För att vården i ett visst fall skall bestå får det således anses vara tillräckligt att det objektivt sett föreligger en påtaglig risk för den unges hälsa och utveckling samt att denna risk är att hänföra till något förhållande i den unges hem. Att en påtaglig risk finns för att [barnets] hälsa och utveckling skadas om vården upphör framgår av det redan anförda. Denna risk måste med hänsyn till omständigheterna anses vara att hänföra till förhållande i [föräldrarnas] hem.¹²³

Domstolen bedömde att konflikten mellan barnet och föräldrarna innebar en påtaglig risk för att barnets hälsa eller utveckling skulle skadas om vården upphörde. Överklagandet lämnades därför utan bifall.¹²⁴

HFD berörde inte frågan om de omsorgsbrister som låg till grund för vården fortfarande förelåg. Istället tog domstolen utgångspunkt i om det över huvud taget fanns något hemförhållande som utgjorde en risk för att barnets hälsa eller utveckling skadas. HFD bedömde att de nya relationsstörningarna ensamt utgjorde en påtaglig risk för skada hos barnet. Det stod inte klart om konflikterna bottnade i föräldrarnas omsorgsbrister som nödvändiggjorde tvångsomhändertagandet eller inte. Att domstolen inte ansåg att denna fråga var av betydelse tyder på att det finns ett visst utrymme att beakta nya omständigheter som inte kan hänföras till de omständigheter som motiverade tvångsomhändertagandet.

Att HFD inte uttryckligen berör frågan om processramens omfattning tillför en viss osäkerhet för avgörandets prejudikatvärde. Det är oklart vilka typer av nya omständigheter som mot bakgrund av avgörandet skulle kunna beaktas i prövningen av vårdens upphörande, och i vilka fall. En tolkning är att alla former av nya omständigheter kan beaktas vid prövningen oavsett den ursprungliga grunden för omhändertagandet, så länge de kan hänföras till något förhållande i hemmet. I promemorian *Barnets bästa när vård enligt LVU upphör* tolkar

¹²² Ibid.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Ibid.

utredningen rättsläget som att föräldern inte behöver vara orsaken till att barnet har ett aktuellt vårdbehov.¹²⁵

I litteraturen ges dock en annan uppfattning om avgörandets prejudikatvärde. Mattsson har tolkat rättsläget som att det är tillräckligt att det finns "liknande grunder" för barnets vårdbehov för att vården ska kunna fortsätta. Enligt henne innebär RÅ 1990 ref. 97 att vården ska fortsätta om de förhållanden som tidigare utgjort en risk för skada hos barnet har bytts ut mot något annat, men liknande, bristande beteende hos föräldrarna. Mattsson påpekar att på grund av den långa vårdtiden i fallet hade hemförhållandena förändrats. Hon menar att en prövning av omsorgsbrister av en sexåring inte kan jämföras med en prövning omsorgsbrister av en sextonåring. Mattsson menar vidare att avgörandet tillför en flexibilitet i prövningen för att säkerställa barnets aktuella behov i sådana situationer.¹²⁶ Lönnheim hänvisar i sin tur till Mattssons tolkning av rättsläget.¹²⁷

I min mening måste dock prejudikatvärdet av RÅ 1990 ref. 97 diskuteras i ljuset av de speciella omständigheter som förelåg i fallet. I målet hade barnet varit föremål för tvångsvård under en förhållandevis lång tid, 10 år. Som framgått ovan har Mattsson med avseende på detta avgörande påpekat att omsorgsbrister av en sexåring skiljer sig från omsorgsbrister av en sextonåring. Det är däremot inte klart i vilken mån rättsfallet har bäring på fall där tvångsvården inte har pågått under en såpass lång tid eller där omständigheterna i övrigt skiljer sig betydligt från 1990-fallet.

4.4 Vilken betydelse har principen om barnets bästa för processramen?

Som nämndes i föregående kapitel ska vad som är bäst för barnet vara avgörande vid alla beslut enligt LVU, vilket följer av 1 § femte stycket. Bestämmelsen infördes i LVU år 2003 för att anpassa lagstiftningen till Barnkonventionen.¹²⁸ Konventionen ratificerades av Sverige år 1990, vilket innebar en förpliktelse att se till att den svenska lagstiftningens stämmer

¹²⁵ DS 2021:7, s. 28.

¹²⁶ Mattsson, 2006, s. 198–199.

¹²⁷ Lönnheim, lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga 21 §, Lexino 2021-05-12 (JUNO).

¹²⁸ Prop. 2002/03:53, s. 76–78.

överens med konventionen.¹²⁹ Sedan den 1 januari 2020 gäller konventionen dock som svensk lag.¹³⁰

Enligt Barnkonventionen artikel 3 ska “barnets bästa komma i främsta rummet” vid alla åtgärder som rör barn. Den engelska versionen av artikeln uttrycker att “the best interests of the child shall be a primary consideration.” Barnets bästa ska alltså övervägas särskilt i alla situationer som rör barn. Om något annat intresse prioriteras framför vad som är bäst för barnet måste i vart fall beslutsfattaren ha gjort en sammanvägning av de relevanta intressena.

¹³¹ Formuleringen i LVU 1 § är något snävare än barnkonventionen artikel 3, då den svenska bestämmelsen innebär att vad som är bäst för barnet ska vara *avgörande* vid en eventuell konflikt mellan barnets behov och andra intressen.¹³² Detta innebär enligt förarbeten att inga andra intressen får prioriteras framför vad som är bäst för barnet.¹³³

Det är dock inte helt klart hur principen om barnets bästa ska användas, i synnerhet i mål om upphörande av LVU-vård.¹³⁴ En fråga är om, och i så fall hur, principen påverkar utrymmet att beakta nya omständigheter i prövningen av vårdens upphörande. Kan nya omständigheter beaktas i prövningen med stöd av barnets bästa?

Av HFD 2012 ref. 35, som behandlats ovan, framgår att principen om barnets bästa *inte* innebär att barnets anknytning till familjehemmet kan beaktas i prövningen av vårdens upphörande. HFD klargör dock inte hur principen i övrigt ska förstås eller tillämpas i prövningen.¹³⁵

Det har lagts fram förslag på att barnets bästa ska införas som ett självständigt rekvisit i LVU 21 §, bl.a. i slutbetänkandet av Utredningen om tvångsvård för barn och unga. Förslaget innebar att vid prövningen av om vård i familjehem enligt LVU 2 § ska upphöra ska barnets bästa vara avgörande.¹³⁶ Detta motiverades med att det i vissa fall kan leda till orimliga konsekvenser ur ett barnperspektiv om det är tillräckligt att barnets vårdbehov ska ha upphört

¹²⁹ SOU 2015:71, s. 140; DS 2021:7, s. 47–48.

¹³⁰ DS 2021:7, s. 47–48.

¹³¹ SOU 2015:71, s. 138.

¹³² Prop. 2002/03:53, s. 76.

¹³³ A.prop., s. 105; DS 2021:7, s. 63.

¹³⁴ SOU 2015:71, s. 660; Leviner, 2014, 316–319.

¹³⁵ HFD 2012 ref. 35.

¹³⁶ SOU 2015:71, s. 656.

för att vården ska upphöra, och inte t.ex. barnets nära anknytning till familjehemmet också kan beaktas.¹³⁷ Ett liknande förslag hade sedan tidigare lämnats i LVU-utredningens betänkande.¹³⁸ Inget av förslagen ledde till en förändring av lagstiftningen.

I promemorian *Barnets bästa när vård enligt LVU upphör*, som presenterades i mars 2021, görs bedömningen att barnets bästa inte bör införas som ett självständigt rekvisit vid prövningen av LVU-vårdens upphörande. Som skäl för bedömningen framhålls bl.a. att formuleringar i lagtexten som kan ge upphov till subjektiva bedömningar och problem vid tolkningen av rekvisiten bör undvikas. Det betonas att vad som är bäst för barnet är svårt att konkretisera då det skiljer sig åt från situation till situation. Barnets bästa som ett självständigt rekvisit skulle enligt promemorian innebära en risk för minskad rättssäkerhet för såväl barnet, dess vårdnadshavare och familjehemsföräldrar. Exempelvis skulle ett sådant rekvisit enligt promemorian kunna innebära att tvångsvården fortsätter trots att barnet saknar ett vårdbehov.

¹³⁹

Barnets bästa enligt LVU 1 § ska alltså inte förstås som ett *självständigt* rekvisit för tvångsvårdens upphörande. Dock ska barnets bästa enligt bestämmelsen vara avgörande i alla beslut som fattas med stöd av lagen, inklusive beslut om upphörande av tvångsvård. En tolkning är att alla omständigheter, oavsett nya eller inte, som kan subsumeras under något rekvisit i 2 § respektive 3 § ska beaktas i prövningen, om det på grund av dessa omständigheter vore i strid med barnets bästa att vården upphör. En annan tolkning är att bestämmelsen innebär att inget annat intresse får prioriteras framför vad som är bäst för barnet i fråga om vårdens upphörande, men att prövningen ska relatera till de ursprungliga grunderna för tvångsvård. Förarbeten och praxis ger ingen vägledning i denna fråga.

4.5 Slutsatser om rättskällornas innehåll

Sammanfattningsvis ger rättskällorna huvudsakligen uttryck för en snäv processram. Det framgår av litteraturen att prövningen av vårdens upphörande ska ske mot samma vårdparagraf som låg till grund för vårdbeslutet. Den bestämmelse, LVU 2 § eller 3 §, som den pågående vården grundats på sätter alltså upp en yttersta ram för prövningen. Nya

¹³⁷ A.bet., s. 656–657.

¹³⁸ SOU 2000:77, s. 146.

¹³⁹ DS 2021:7, s. 68–72.

omständigheter som inte kan subsumeras under paragrafen i fråga får inte beaktas i prövningen om vårdens upphörande.

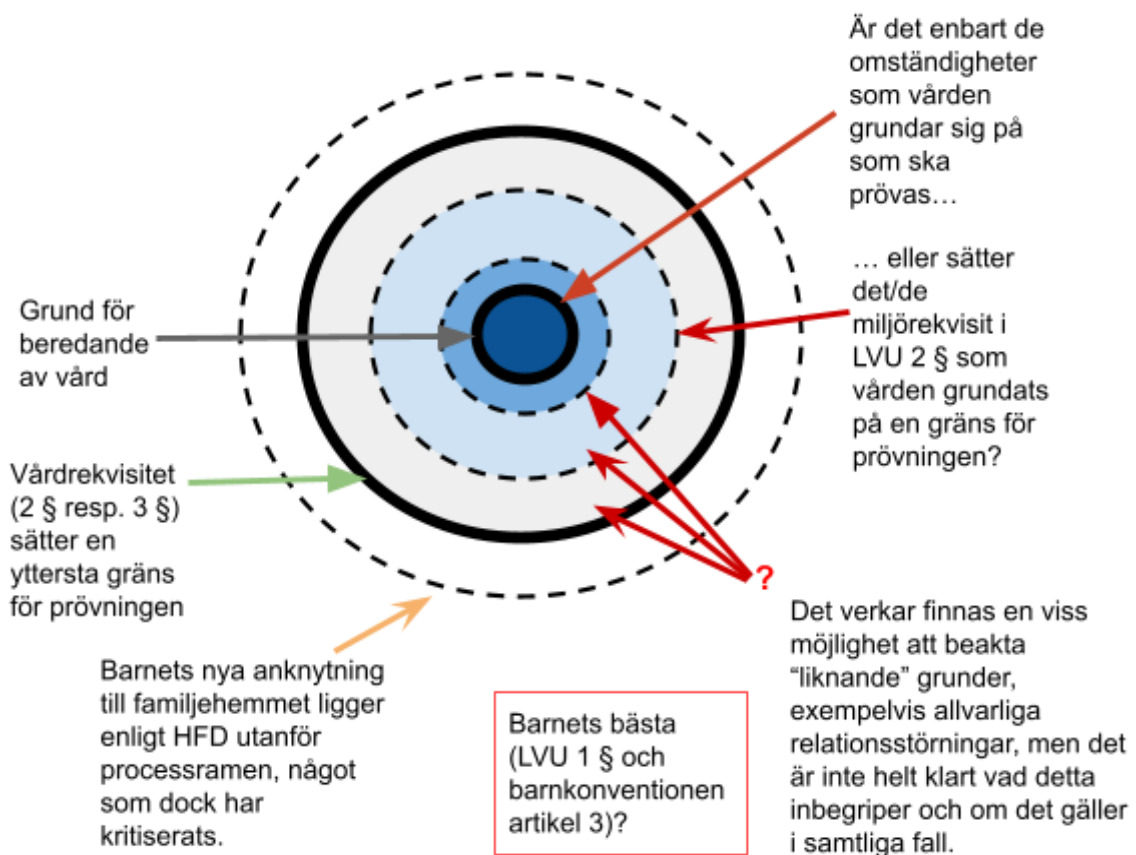
Litteraturen ger även ett visst stöd för att prövningen om vårdens upphörande ska relateras till det miljörekvisit som vården grundats på, exempelvis “brister i omsorgen” eller “fysisk eller psykisk misshandel”. Såväl förarbeten som HFD:s praxis ger stöd för en sådan uppfattning.

Förarbeten ger dock bilden av en ännu snävare processram, att prövningen ska relatera till barnets ursprungliga vårdbehov och att prövningen ska avse om de omständigheter som låg till grund för vården har upphört. Praxis från HFD bekräftar även detta. HFD 2012 ref. 35 klargjorde att barnets anknytning till familjehemmet inte får beaktas i prövningen, ett prejudikat som dock har mötts av kritik i litteraturen.

I övrigt exkluderar rättskällorna inte uttryckligen att nya omständigheter kan beaktas. Enligt LVU 1 § ska barnets bästa ska vara avgörande vid alla beslut enligt lagen. Det är inte klart om detta innebär att även nya missförhållanden enligt 2 § kan beaktas i prövningen av vårdens upphörande. Förarbeten och praxis berör inte denna fråga. Dock betonar en övervägande del av rättskällorna att de ursprungliga omständigheterna ska prövas. Det, tillsammans med faktumet att nya omständigheter inte uttryckligen inkluderats som något som också ska ingå i prövningen, kan enligt min bedömning tolkas som att avsikten inte har varit att nya omständigheter ska kunna beaktas.

I ett avgörande från 1990 har dock HFD lagt nya relationsstörningar mellan barn och föräldrar till grund för fortsatt vård. Enligt litteraturen innebär avgörandet att liknande grunder för barnets vårdbehov får beaktas. Detta ger dock upphov till frågan om vad som i det enskilda fallet kan betraktas som liknande grunder. Jag tolkar rättskällorna som att det kan finnas ett visst utrymme att beakta nya relationsstörningar mellan barn och föräldrar, som inte nödvändigtvis har koppling till de omständigheter som låg till grund för vården. Vad som i övrigt menas med “liknande grunder”, samt om ett utrymme att beakta nya men liknande grunder finns i alla mål om upphörande av LVU-vård, betraktar jag dock som oklart.

De sammanfattande slutsatserna kan illustreras med figuren nedan.

5. Hur hanterar förvaltningsrätterna utrymmet att beakta nya omständigheter?

Föregående kapitel behandlade utrymmet att beakta nya omständigheter i prövningen av vårdens upphörande enligt rättskällorna. Detta kapitel fokuserar på förvaltningsrätternas hantering av processramen i mål om upphörande av LVU-vård.

Först behandlas den kvantitativa rättsfallsstudie som gjorts för att undersöka om domstolarna utvidgar processramen till att avse nya omständigheter eller missförhållanden. Därefter analyseras några utvalda domar som är särskilt signifikanta för hur domstolarna hanterar och resonerar kring utrymmet att beakta nya omständigheter i prövningen. Innan rättsfallsstudiens resultat redovisas ska dock något sägas om hur undersökningen har gått till.

5.1 Rättsfallsstudiens genomförande

5.1.1 Insamlings- och urvalsprocess

I rättsfallsstudien ingår 59 förvaltningsrättsdomar. Domarna är hämtade från databasen JP Infonet. För att ta fram ett urval som är representativt för hela landet söktes efter domar från alla förvaltningsrätter i Sverige. Vad gäller avgränsningen i tid filtrerades sökningen till domar meddelade år 2020. Avgränsningen gjordes dels för att ta fram tidsaktuellt underlag. Avgränsningen gjordes även av praktiska skäl, då ett mer omfattande tidsspänn hade resulterat i en stor population av domar. Sökningen filtrerades med sökorden "LVU upphörande 21 §". Sökningen resulterade i 589 domar.

En del av dessa 589 domar avsåg andra måltyper än mål om upphörande av LVU enligt 21 §, exempelvis migrationsmål, biståndsmål, mål om förordnande av offentligt biträde samt mål om umgängesbegränsning. Totalt 72 domar sorterades därför bort i en första gallring och 517 domar kvarstod.

Därefter bortsorterades alla domar som avsåg upphörande av vård av fler än ett barn. Detta gjordes för att domstolen i dessa mål kan ha haft ett mindre utrymme att utförligt resonera kring förutsättningarna för fortsatt vård av varje barn i domskälen. Det kan därför finnas en

risk att utförliga bedömningar av förutsättningarna för fortsatt vård har fallit bort ur domskälen till förmån för sammanfattande domskäl. Bortsorteringen av dessa domar skedde manuellt, d.v.s. genom att varje dom undersöktes och sorterades för sig. Antalet domar som avsåg flera barn var 154. I denna grupp ingår även mål som ursprungligen utgjort två separata ärenden men som slagits ihop till att avse ett enskilt mål avseende flera barn i förvaltningsrätten. Efter denna bortsortering kvarstod 363 domar.

Därefter bortsorterades eventuella avskrivning- och avvísings- och återförvisningsmål.¹⁴⁰ Anledningen är att i mål där förutsättningarna för fortsatt vård inte har prövats i sak finns en risk att resonemang kring processramen eller en faktisk prövning av nya omständigheter, som annars kunde ha identifierats, har utelämnats. Totalt bortsorterades 5 återförvisningsmål och 1 avvísingsmål. Inga avskrivnings mål hittades. Kvar fanns sedan 357 domar.

Därefter sorterades de domar bort som avsåg vård enligt LVU 3 §, enligt både 2 och 3 §§ samt domar där det inte gick att utläsa vilken paragraf som låg till grund för vården. Detta gjordes därför att jag enbart är intresserad av de mål som avser vård enligt 2 §. Anledningen till att domar som avsåg vård enligt både 2 och 3 §§ sorterades bort var att det i dessa mål finns en risk att domstolen har mindre utrymme att utförligt resonera i domskälen kring förutsättningarna för fortsatt vård enligt 2 §. Totalt bortsorterades 68 domar som avsåg vård enligt 3 § och 16 domar som avsåg vård enligt båda paragrafer eller där paragrafen var oklar. Efter denna gallring kvarstod 273 domar.

De 273 domar som kvarstod sorterades därefter in i två grupper efter utfall; en grupp för domar där utgången blev att vården skulle fortsätta (kategori vård fortsätter) och en grupp för domar där utgången blev att vården skulle upphöra (kategori vård upphör). Sorteringen gjordes för att möjliggöra en jämförelse mellan hur processramen hanteras i fall där vården fortsatte och i fall där vården upphörde.

Fördelningen av domarna kategoriserade efter utfall redovisas i tabell 1 nedan.

¹⁴⁰ Avskrivningsmål eftersöktes genom en fritextsökning på frasen "avskr". Sökningen gav 4 träffar, dock avsåg inga av dessa domar avskrivning av frågan om vårdens upphörande. Det kan därmed ingå något avskrivningsmål i populationen som inte träffades av fritextsökningen och därför inte bortsorterades. Återförvisningsmål bortsorterades genom fritextsökning, på fraserna "återförv", "undanröj" och "visas åter". Eftersom även denna bortsortering gjordes genom fritextsökning kan något återförvisningsmål ha missats att sorteras bort ur populationen. Avvísingsmål sorterades däremot bort manuellt.

Tabell 1 visar domar om upphörande av tvångsvård enligt LVU 2 § och 21 § från alla förvaltningsrätter meddelade år 2020 som rör ett barn, exklusive avvísings- avskrivnings- och återförvisningsmål.

Vård fortsätter	Vård upphör
262	11

Kommentar: Domarna har kategoriserats efter utfallet i vårdfrågan, d.v.s. om domstolen beslutade att vården skulle fortsätta eller upphöra.

Av praktiska skäl kunde jag inte undersöka alla 273 domar. Därför togs ett urval fram som redovisas i tabell 2.

Tabell 2: Urvalet av domar ur populationen i tabell 1 som ingår i uppsatsens rättsfallsstudie.

Vård fortsätter	Vård upphör
48	11
Andel: (48/262) 18 %	Andel: (11/11) 100 %

Kommentar: Domarna har kategoriserats efter utfallet i vårdfrågan, d.v.s. om domstolen beslutade att vården skulle fortsätta eller upphöra. Tabellen visar även hur stor andel urvalet utgör av den totala populationen i vardera kategori. Procentandelar har avrundats till närmaste heltal.

Eftersom domarna i kategori vård upphör var förhållandevis få ville jag att samtliga domar skulle ingå i undersökningen. En slumpmässig dragning gjordes för att plocka fram ett urval av domar ur kategori vård fortsätter. Totalt slumpades 48 domar fram ur denna kategori.

Urvalet innehåller alla de 11 domar där vården upphörde men enbart 18 procent av alla domar där vården fortsatte. Därför är fördelningen av domarna inte representativ för fördelningen i den totala populationen. Valet gjordes av praktiska skäl då tid och utrymme saknades att undersöka samtliga 262 fall där vården fortsatte. För att ta fram ett proportionerligt urval utifrån utfallet i målen vore ett alternativ att enbart inkludera 18 procent av de 11 domarna i kategorin vård fortsätter. I så fall hade 2 domar av dessa 11 domar ingått i undersökningen. Detta hade inneburit att en stor andel av domarna ur denna kategori hade exkluderats från undersökningen, vilket hade tillfört ett större mått av osäkerhet för undersökningens resultat.

Dessutom ville jag undersöka samtliga 11 domar där vården upphörde för att kunna få en så rättvisande bild som möjligt av hur processramen hanterats i dessa domar.

5.1.2 Undersökningen av domskälen

Genom rättsfallsstudien ville jag ta reda om det förekommer att förvaltningsrätter vidgar processramen till att omfatta nya omständigheter.

För att ta reda på detta har domskälen undersökts och kodats efter dess innehåll. Vid kodningen har varje dom tilldelats ett visst värde. Värdet beskriver hur domstolen hanterat processramen beträffande utrymmet att beakta nya omständigheter. De värden som användes är följande:

- 1. Det framgår, antingen som åberopad princip eller av tillämpningen, att nya omständigheter kan läggas till grund för fortsatt vård.*

Att det framgår som åberopad princip att nya omständigheter kan läggas till grund för fortsatt vård innebär att domstolen på något sätt explicit uttrycker att ett sådant utrymme finns. Ett exempel är att domstolen uttrycker i domskälen att vårdens upphörande förutsätter att några nya missförhållanden inte har tillkommit. Det är dock inte alltid som domstolen uttryckligen berör frågan om nya omständigheter kan beaktas. Därför undersöks även om det mer implicit av domstolens tillämpning framgår att ett sådant utrymme finns. Ett exempel på detta är att domstolen beaktar nya omständigheter i prövningen. Detta innebär att undersökningen innehåller ett visst tolkande moment av vilka omständigheter som föranledde vården och vilka omständigheter som domstolen beaktar i fråga om vårdens upphörande.

- 2. Det framgår, antingen som åberopad princip eller av tillämpningen, att nya omständigheter inte kan läggas till grund för fortsatt vård.*

Att det framgår som åberopad princip att nya omständigheter inte kan läggas till grund för fortsatt vård innebär att domstolen explicit uttrycker att ett sådant utrymme inte finns. Att det framgår av tillämpningen att nya omständigheter inte kan läggas till grund för fortsatt vård skulle kunna visa sig genom att domstolen underlåter att pröva nya omständigheter som socialnämnden anfört till stöd för att vården ska fortsätta.

Något sådant fall har inte identifierats bland de undersökta domarna.

3. *De ursprungliga omständigheterna är de som prövas i målet. Det framgår ingenting, varken som åberopad princip eller av tillämpningen, om nya omständigheter kan ingå i prövningen.*

I vissa domar uttrycker domstolen att prövningen av vårdens upphörande ska avse frågan om de omständigheter som nödvändiggjorde vården kvarstår. Dessa fall skulle kunna tolkas som att domstolen indirekt uttrycker att nya omständigheter inte kan beaktas i prövningen. Dock berörs inte frågan om hur nya omständigheter ska hanteras, varken uttryckligen eller i den faktiska tillämpningen, i dessa domskäl. För att inte tolka in för mycket i domskälen beträffande utrymmet att beakta nya omständigheter har dessa domar kategoriserats särskilt.

4. *Det framgår ingenting om varken ursprungliga eller nya omständigheter ska prövas.*

Domar det inte går att utläsa någonting om processens omfattning har fallit in under denna kategori.

0. *N/A*

Domar där frågan om nya omständigheter kan beaktas av någon anledning inte är tillämplig har fallit in under denna kategori.

5.2 Resultat av rättsfallsstudien

Nedan visas resultatet av rättsfallsstudien. Först redovisas resultatet av domarna ur kategori vård fortsätter, därefter resultatet av domarna ur kategori vård upphör.¹⁴¹ Till sist görs en jämförelse mellan resultatet från båda kategorier.

5.2.1 Vård fortsätter

¹⁴¹ Se bilaga 1 för ett sammanställt resultat dom för dom.

Tabell 3 visar en sammanställning av resultatet från det slumpmässiga urvalet av domar där utfallet blev att vården fortsätter.

	Antal mål i slumpmässigt urval	1. Nya omst. kan läggas till grund för fortsatt vård.	2. Nya omst. kan inte läggas till grund för fortsatt vård.	3. Fokus på ursprungliga omst. Ingenting framgår om nya omst.	4. Ingenting framgår om ursprungliga eller nya omst.	0. N/A
Antal	48	11	0	37	0	0
Andel	100 %	23 %	0 %	77 %	0 %	0 %

Kommentar: Tabellen visar antal och andel domar där det (1) framgår som åberopad princip eller av tillämpningen att nya omständigheter kan läggas till grund för fortsatt vård, (2) framgår som åberopad princip eller av tillämpningen att nya omständigheter inte kan läggas till grund för fortsatt vård eller (3) att de ursprungliga omständigheterna ska prövas men ingenting framgår om nya omständigheter. Tabellen visar även antal och andel domar där (4) ingenting framgår om ursprungliga eller nya omständigheter samt där (0) frågan om processens utrymme inte är tillämplig. Procentandel är avrundat till närmaste heltal.

I 23 procent av de undersökta domarna där utfallet blev att vården fortsatte framgick explicit eller implicit att nya omständigheter kan läggas till grund för fortsatt vård. Samtidigt var det ingen dom där det framgick att sådant utrymme saknas.

I en majoritet av domarna där utfallet blev att vården fortsatte, 77 procent, framgick uttryckligen att de ursprungliga omständigheterna skulle prövas och/eller den faktiska tillämpningen avsåg de ursprungliga omständigheterna. I dessa domar framgick ingenting om nya omständigheter kunde beaktas eller inte.

5.2.2 Vård upphör

Resultatet av domarna där vården upphörde redovisas i tabell 4 nedan.

Tabell 4 visar en sammanställning av resultatet från alla domar i totalurvalet där utfallet blev att vården upphör.

	Antal mål i totalurval	1. Nya omst. kan läggas till grund för fortsatt vård.	2. Nya omst. kan inte läggas till grund för fortsatt vård.	3. Fokus på ursprungliga omst. Ingenting framgår om nya omst.	4. Ingenting framgår om ursprungliga eller nya omst.	0. N/A
Antal	11	2	0	9	0	0
Andel	100 %	18 %	0 %	82 %	0 %	0 %

Kommentar: Tabellen visar antal och andel domar där det (1) framgår som åberopad princip eller av tillämpningen att nya omständigheter kan läggas till grund för fortsatt vård, (2) framgår som åberopad princip eller av tillämpningen att nya omständigheter inte kan läggas till grund för fortsatt vård eller (3) att de ursprungliga omständigheterna ska prövas men ingenting framgår om nya omständigheter. Tabellen visar även antal och andel domar där (4) ingenting framgår om ursprungliga eller nya omständigheter samt där (0) frågan om processens utrymme inte är tillämplig. Procentandel är avrundat till närmaste heltal.

Tabellen visar att i 18 procent av domarna där utfallet blev att vården upphörde framgick explicit eller implicit att nya omständigheter kan läggas till grund för fortsatt vård. Inte heller bland dessa domar fanns något fall där det framgick explicit eller implicit att sådant utrymme saknas.

I 82 procent av domarna där utfallet blev att vården upphörde framgick uttryckligen att de ursprungliga omständigheterna skulle prövas och/eller den faktiska tillämpningen avsåg de ursprungliga omständigheterna. Av dessa domar framgick inte om nya omständigheter kunde beaktas eller ej.

5.2.3 Jämförelse mellan fall där vården fortsätter och fall där vården upphör

Resultatet visar en skillnad i andelen fall där domstolen vidgade processramen i de två olika kategorierna av domar. Processramen vidgades i 23 procent av de undersökta fallen där vården fortsatte respektive i 18 procent av fallen där vården upphörde, en skillnad på 4 procentenheter.

En efterföljande frågeställning är om denna skillnad kan sägas gälla för hela populationen av domar, d.v.s. om en bred processram faktiskt används i större utsträckning i mål där vården

fortsätter än i mål där vården upphör. Den skillnad i procentandel som kan observeras mellan de två olika kategorierna är dock liten. Det kan därför inte påvisas att skillnaden är signifikant. Skillnaden är alltså för liten för att den inte skulle kunna bero på slumpen.¹⁴² Det kan därför inte dras någon slutsats om processramen har vidgats i fler fall i de mål där vården fortsatte än i de mål där vården upphörde.

5.2.4 Slutsatser om den kvantitativa rättsfallsstudien

Rättsfallsstudien visar att det förekommer att förvaltningsrätter explicit eller implicit uttrycker att nya omständigheter kan läggas till grund för fortsatt LVU-vård. Processramen vidgades i 23 procent av de undersökta fallen där vården fortsatte respektive i 18 procent av fallen där vården upphörde. Det framgick inte i någon av de undersökta domarna att något utrymme att beakta nya omständigheter saknas.

I en majoritet av domarna uttryckte domstolen att de ursprungliga omständigheterna ska prövas och/eller fokuserade enbart på ursprungliga omständigheter i prövningen. Samtidigt framgick det ingenting av dessa domar om även nya omständigheter kan beaktas. Eftersom domstolen i en stor andel av domarna varken medger eller förnekar ett utrymme att beakta nya omständigheter tillförs en viss osäkerhet för resultatet. Det går därför inte att hävda att undersökningens resultat är statistiskt generaliserbart för verkligheten. Möjligen saknar domstolen i många fall anledning att ta ställning till om nya omständigheter kan beaktas i prövningen, exempelvis för att några sådana inte är aktuella. Det är därför svårt att dra några slutsatser om hur domstolarna i dessa mål hade hanterat processramen om några nya omständigheter hade varit aktuella.

Resultatet visar dock att förvaltningsrätten har utvidgat processramen till att avse nya omständigheter, vilket är en intressant observation i sig. Resultatet visar att detta har skett i såväl mål där utfallet blev att vården fortsatte som i mål där utfallet blev att vården upphörde. Andelen fall där processramen utvidgades var något högre i målen där vården fortsätter i jämförelse med målen där vården upphörde. Med hänsyn till att skillnaden i procentenheter är liten kan resultatet dock inte sägas ge täckning för att domstolen vidgat processramen i mål där vården fortsatte fler gånger än i mål där vården upphörde, eller vice versa.

¹⁴² Signifikansen har testats genom en hypotesprövning, se bilaga 2.

5.3 Analys av några utvalda förvaltningsrättsdomar

Den kvantitativa studien visar att det finns flera fall där förvaltningsrätten har utvidgat processramen till att avse nya omständigheter eller missförhållanden. I detta avsnitt analyseras några utvalda förvaltningsrättsdomar från rättsfallsstudien. Detta görs i syfte är att närmare undersöka hur domstolarna resonerar i sina domskäl i de fall där det framgår att de har utvidgat processramen.

Efter en genömläsning av de berörda domarna valde jag ut tre domar som jag ansåg var särskilt signifikanta för hur domstolen hanterar och resonerar kring processramen i sina domskäl.

När jag analyserade domarna utgick jag från följande frågeställningar:

- Om det framgår uttryckligen att nya omständigheter kan beaktas, hur resonerar domstolen kring detta utrymme? Anges vilka typer av nya omständigheter som kan beaktas?
- Om domstolen beaktar nya omständigheter i prövningen, vilka nya omständigheter beaktas? Hur förhåller sig dessa till de omständigheter som låg till grund för det initiala tvångsomhändertagandet? Resonerar domstolen kring vilken betydelse de nya omständigheterna har för frågan om vårdens upphörande? Om ja, hur?
- Går det att utläsa om domstolen hämtat stöd ur någon rättskälla beträffande utrymmet att beakta nya omständigheter?

I ett fall har jag undersökt den anknytande domen om beredande av tvångsvård för att jämföra vilka omständigheter som beaktats i de olika prövningarna.

5.3.1 Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-11-19 i mål nr 4535-20

I vissa av de undersökta domarna uttalade domstolen explicit att nya omsorgsbrister kan föranleda fortsatt vård. Detta kan exemplifieras genom dom meddelad av förvaltningsrätten i Falun, ett mål där barnet tvångsvårdades på grund av brister i omsorgen.¹⁴³

¹⁴³ Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-11-19 i mål nr 4535-20.

I domskälen skriver förvaltningsrätten följande:

Frågan i målet är om vården av [barnet] ska upphöra. [...] Det som ska visas är att de förhållanden som föranledde beslutet om vård har upphört. Det måste visas att det har skett genomgripande och varaktiga förändringar i omsorgsförmågan. Det får inte heller ha tillkommit nya omsorgsbrister.¹⁴⁴

Uttalandet kan tolkas som att i fall där barnet vårdas på grund av omsorgsbrister kan nya och annorlunda omsorgsbrister, som alltså inte förelåg vid det initiala vårdbeslutet, läggas till grund för fortsatt vård.

Förvaltningsrätten gör ingen hänvisning till någon rättskälla i anslutning till detta uttalande. Domstolen för i övrigt inget vidare resonemang kring möjligheten att utvidga processramen på detta sätt. Det framgår exempelvis inte om det är nya omsorgsbrister som "liknar" de som föranlett tvångsvården som avses (se exempelvis RÅ 1990 ref. 97), eller om andra typer av omsorgsbrister kan föranleda fortsatt vård. Domstolen hänvisar inte heller till principen om barnets bästa i anslutning till uttalandet.

I målet beaktar domstolen inga nya omständigheter i den faktiska prövningen. Av domskälen framgår att omsorgsbristerna som låg till grund för tvångsomhändertagandet bestod i att barnets mamma hade problem med drogmissbruk och psykisk ohälsa. Hennes tillstånd innebar att hon hade svårigheter att ha kontroll över vardagen och att tillgodose barnets fysiska behov vad gäller hygien, kläder och mat.¹⁴⁵ Vid prövningen av vårdens upphörande beaktade domstolen att det saknades dokumentation över att mamman och hennes sambo hade blivit rena från sitt missbruk, att de fortfarande levde under oordnade förhållanden och att mamman inte hade blivit frisk från sin psykiska ohälsa. Förvaltningsrätten gjorde bedömningen att de förhållanden som låg till grund för beslutet om tvångsvård inte hade upphört och avlog överklagandet.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-11-19 i mål nr 4535-20, s. 5–6.

¹⁴⁵ Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-11-19 i mål nr 4535-20, s. 6.

¹⁴⁶ Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-11-19 i mål nr 4535-20, s. 6–7.

5.3.2 Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-10-19 i mål nr 3294-20

Bland domarna har det även observerats fall där processramen utvidgas i en större omfattning än vad som gjordes i målet ovan. Detta kan exemplifieras med en annan dom meddelad av förvaltningsrätten i Falun. Vid prövningen uttalade domstolen explicit att nya missförhållanden kan läggas till grund för fortsatt vård, och beaktade även nya omständigheter i den faktiska prövningen.

Barnet hade tvångsomhändertagits på grund av brister i omsorgen. Bristerna bestod i att mamman inte kunde tillgodose barnets behov av känslomässig trygghet, stimulans och fysiska omvårdnad.¹⁴⁷ Det framgår även av domen att det hade förekommit våld i hemmet.¹⁴⁸

Förvaltningsrätten framhöll i sina domskäl att en förutsättning för att vården ska kunna upphöra är "att det inte tillkommit några andra missförhållanden som kan utgöra skäl för fortsatt vård". Domstolen hänvisar inte till någon rättsskäl till stöd för detta och för inget vidare resonemang om utrymmet att beakta nya omständigheter i prövningen.¹⁴⁹

Rätten bedömde att mamman fortfarande brast i sin förmåga att tillgodose barnets känslomässiga trygghet och stimulans. Domstolen grundade sin bedömning på att mamman haft svårt att hantera sina känslor vid umgängestillfällena med barnet under vårdtiden och att hon inte hade fullföljt sina löften gentemot barnet.¹⁵⁰ Domstolen beaktade även att det tillkommit ett drogmissbruk hos mamman och skriver följande:

Med hänsyn till att det tillkommit en drogproblematik sedan det ursprungliga beslutet om att ge [barnet] vård enligt LVU samt vad som framkommit avseende vårdnadshavarnas nuvarande relation till [barnet] står det klart att förhållandena inte är så stabila och har ändrats på ett sådant sätt att vården enligt LVU kan upphöra.¹⁵¹

Domstolen ansåg att ett vårdbehov fortfarande förelåg och att behövlig vård inte kunde ges på frivillig väg, varför överklagandet avslogs.¹⁵²

¹⁴⁷ Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-10-19 i mål nr 3294-20, s. 7.

¹⁴⁸ Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-10-19 i mål nr 3294-20, s. 3.

¹⁴⁹ Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-10-19 i mål nr 3294-20, s. 7.

¹⁵⁰ Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-10-19 i mål nr 3294-20, s. 8.

¹⁵¹ Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-10-19 i mål nr 3294-20, s. 8–9.

¹⁵² Ibid.

Det framgår att drogproblematiken inte förelåg vid tidpunkten för det ursprungliga vårdbeslutet. Eftersom moderns omsorgsbrister bestod i att hon inte hade förmåga att tillgodose barnets känslomässiga trygghet, stimulans och fysiska omvårdnad var drogproblematiken inte hänförlig till det grundbeteende hos modern som nödvändiggjorde vården. Därmed rörde det sig om nya omständigheter som beaktades i prövningen. Domstolen uppmärksammade dock inte att drogproblematiken utgjorde ett nytt och annorlunda missförhållande i sig, utan ansåg att missbruket gav stöd för att hemmiljön inte hade förbättrats på ett sådant stabilt sätt att vården kunde upphöra.

Domstolen uttryckte därtill explicit att upphörd vård förutsätter att inga nya missförhållanden har tillkommit. Domstolen talar inte om nya *omsorgsbrister* utan om nya *missförhållanden* som i sig utgör grund för tvångsvård. Jag tolkar domstolens uttalande som att nya omständigheter som faller in under något rekvisit i LVU 2 § kan föranleda fortsatt vård, så länge de utgör en påtaglig risk för skada hos barnet.

5.3.3 Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-02-12 i mål nr 27213-19

En tredje dom som är signifikant för hur domstolen vidgar processramen är en dom meddelad av förvaltningsrätten i Stockholm. Även i detta mål hade barnet tvångsomhändertagits på grund av brister i omsorgen.

Grunden för beredandet av tvångsvården var att föräldrarna hade haft bristande insikt i sin föräldraförmåga och barnets grundläggande behov av omvårdnad och trygghet. De hade inte behandlat barnet på ett åldersadekvat sätt och brustit i att tillgodose barnets behov av fysiska säkerhet.¹⁵³ Det framgår av förvaltningsrättens dom om beredande av vård att barnets fysiska säkerhet hade eftersatts, bl.a. genom att föräldrarna inte haft uppsikt över barnet och hanterat barnet ovarsamt.¹⁵⁴

Socialnämnden anförde i förvaltningsrätten att omsorgsbristerna kvarstod och att föräldrarna fortfarande saknade insikt i barnets behov och sin bristande föräldraförmåga. Därtill anförde nämnden att det hade tillkommit uppgifter om att det hade uppstått problem i relationen mellan föräldrarna. Under vårdtiden hade mamman kontaktat socialtjänsten och uppgett att

¹⁵³ Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-02-12 i mål nr 27213-19, s. 6.

¹⁵⁴ Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2018-05-18 i mål nr 8626-18, s. 4–5.

barnets pappa hade försökt utsätta mamman för våld.¹⁵⁵ I förvaltningsrätten anförde dock mamman att de uppgifter om våld som hon uppgett till socialtjänsten inte var sanna.¹⁵⁶

I domskälen konstaterar förvaltningsrätten uttryckligen att nya omständigheter kan beaktas i prövningen. Domstolen skriver att “andra missförhållanden än de ursprungliga kan ha tillkommit, vilka i sig kan utgöra skäl för fortsatt vård”.¹⁵⁷ Till stöd för uttalandet hänvisar domstolen till HFD 2014 ref. 50. Domstolen vidgar alltså processramen till att även nya och annorlunda missförhållanden än de som låg till grund för det initiala vårdbeslutet. Något vidare resonemang kring detta utrymme förs dock inte.

I domskälen kan också observeras att de nya uppgifterna om våld har beaktats i prövningen. Domstolen bedömde att mot bakgrund av bl.a. dessa nya uppgifter så kunde de förhållanden som nödvändiggjorde vården inte ha förändrats på ett sätt som krävs för att vården ska kunna upphöra. Överklagandet avslogs.¹⁵⁸

Våld i hemmet hade inte förelegat vid det initiala vårdbeslutet. Det framgår förvisso att föräldrarna hade brustit i att tillgodose barnets fysiska säkerhet, men detta hade skett genom att föräldrarna hade hanterat barnet ovarsamt och inte haft uppsikt över barnet. Våld i hemmet utgör således i sammanhanget en ny omständighet i förhållande till den grundproblematik som nödvändiggjorde vården. Likt fallen ovan verkade förvaltningsrätten inte betrakta uppgifterna som nya och annorlunda missförhållanden i sig, utan ansågs ge stöd för att de ursprungliga missförhållandena inte förbättrats i tillräcklig utsträckning.

5.3.4 Slutsatser om den kvalitativa analysen

Analysen visar att förvaltningsrätterna uttrycker processramens omfattning på olika sätt. I vissa domar skrivs att “nya omsorgsbrister” är ett hinder mot vårdens upphörande, i andra att “nya missförhållanden” som i sig kan utgöra grund för tvångsvård är ett hinder mot att vården upphör. Den senare formuleringen ger en bredare processram än den förra, eftersom den inkluderar såväl omsorgsbrister som andra typer av missförhållanden som kan subsumeras under något rekvisit i LVU 2 §. Detta kan tyda på att när utrymme lämnas för att beakta nya

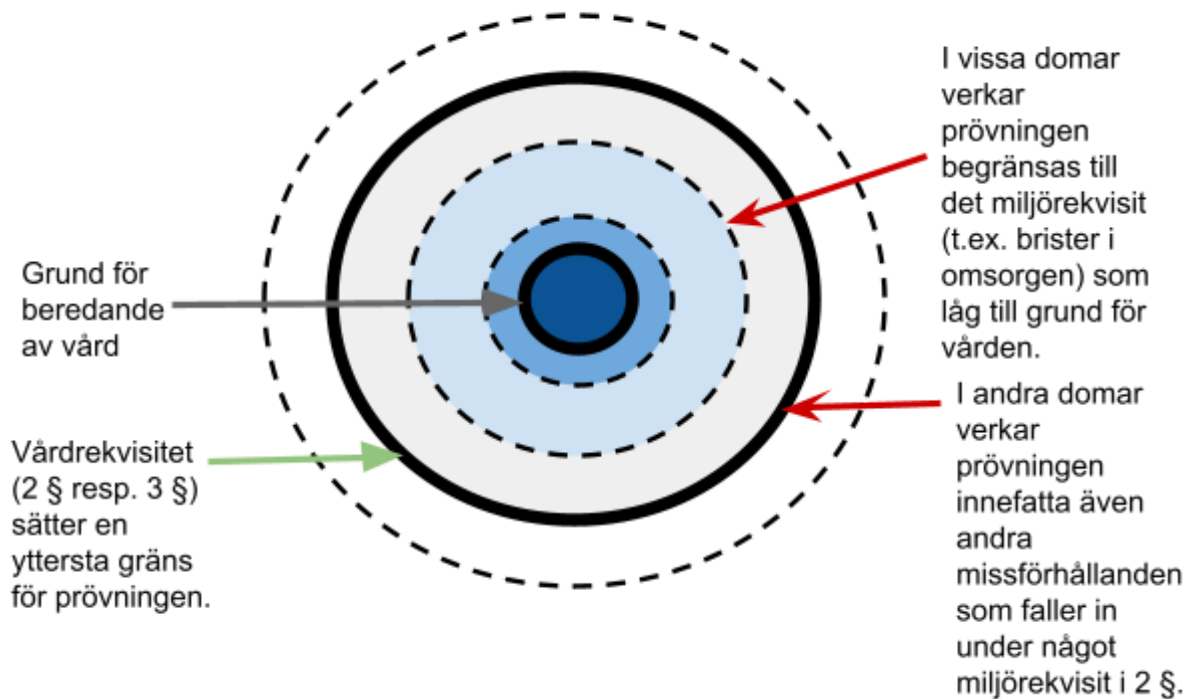
¹⁵⁵ Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-02-12 i mål nr 27213-19, s. 4.

¹⁵⁶ Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-02-12 i mål nr 27213-19, s. 3–4.

¹⁵⁷ Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-02-12 i mål nr 27213-19, s. 6.

¹⁵⁸ Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-02-12 i mål nr 27213-19, s. 8.

omständigheter så kan detta utrymme ha olika stor omfattning beträffande vilka omständigheter som kan beaktas. Detta kan illustreras genom figuren nedan.

Analysen visar även att nya uppgifter om drogproblematik och våld i hemmet som har uppkommit under vårdtiden har beaktats i prövningarna. I domskälen lyftes dock inte dessa omständigheter som nya och annorlunda grunder för vården i förhållande till de ursprungliga omständigheterna. Domstolarna använde dem istället som stöd för att hemförhållandena inte hade förbättrats och stabiliserats tillräckligt. De nya omständigheterna användes alltså som *bevisfakta*, d.v.s. som stöd för att de ursprungliga grunderna för vården (*konkreta rättsfakta*) faktiskt föreligger, istället för konkreta rättsfakta i sig själva. Detta illustrerar att domstolen i vissa fall har ett utrymme att betrakta nya missförhållanden som stöd för att de ursprungliga missförhållandena fortfarande föreligger. Gränsdragningen mellan vad som är ett nytt missförhållande i sig självt och vad som stödjer att de ursprungliga förhållandena fortfarande föreligger är därmed inte knivskarp, omständigheterna kan flyta ihop och förstärka varandra.

Analysen visar därutöver att några närmare resonemang kring utrymmet att utvidga processramen inte förts av domstolarna, exempelvis vilket stöd för detta som finns i rättskällorna. I en av domarna hänvisade domstolen till en rättskälla i samband med uttalandet

att nya missförhållanden kan läggas till grund för fortsatt vård. Domstolen hänvisade till HFD 2014 ref. 50, ett avgörande som behandlar socialnämndens utredningsansvar och som har diskuterats i avsnitt 4.3.3 ovan. Det motiveras dock inte hur avgörandet kan anses ge stöd för en bred processram.

6. Rättssäkerhetsanalys

I detta kapitel analyseras innehållet i rättskällorna (kapitel 4) och tillämpningen i förvaltningsrätterna (kapitel 5) utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv. I kapitel 2 särskildes mellan två olika rättssäkerhetsbegrepp, det formella och det materiella. Det framhölls att formell rättssäkerhet huvudsakligen handlar om lagstiftningens och rättstillämpningens förutsebarhet, proportionalitet, objektivitet och likabehandling. Det materiella rättssäkerhetsbegreppet förklarades bl.a. utifrån utrymmet att ta hänsyn till de särskilda omständigheter som föreligger i det enskilda fallet och huruvida lagstiftningens ändamål därigenom kan uppnås.

Syftet med detta kapitel är att besvara uppsatsens tredje frågeställning; i vilken mån innehållet i rättskällorna och rättstillämpningen i förvaltningsrätterna uppnår krav på rättssäkerhet. Först analyseras innehållet i rättskällorna, därefter förvaltningsrätternas rättstillämpning.

6.1 Innehållet i rättskällorna ur ett rättssäkerhetsperspektiv

Att vården ska upphöra när den inte längre behövs, vilket framgår av LVU 21 §, är ett förhållandevis vagt stadgande. Förarbetena betonar att det är barnets vårdbehov som är avgörande för när vården ska upphöra. Genom dessa öppna formuleringar lämnas ett stort utrymme för en individuell bedömning av barnets vårdbehov och de särskilda förhållandena i målet. Som har diskuterats i kapitel 2 kan materiell rättssäkerhet i LVU-sammanhang sägas förutsätta just att rättsliga beslut fattas med ett individualiserat förhållningssätt och med beaktande av barnets särskilda behov. Därtill handlar materiell rättssäkerhet om att ändamålet med regleringen ska kunna att uppnås genom rättstillämpningen i det enskilda fallet. Ändamålet med LVU är enligt förarbetena att skydda barn och unga. Öppna och individuella prövningar med fokus på det enskilda barnets behov kan sägas gynna intresset av att skydda barn och unga, och därigenom gynnas den materiella rättssäkerheten.

Rättskällorna ger dock inget tydligt svar på huruvida nya omständigheter kan beaktas och läggas till grund för fortsatt vård, vilket har framgått av den rättsdogmatiska utredningen i kapitel 4. Hur prövningen av tvångsvårdens upphörande ska göras i fall där det har tillkommit omständigheter som skiljer sig från grunden för det initiala omhändertagandet är därmed inte

klart. Otydligheter om vad som ska prövas i mål om upphörande av LVU-vård utgör en risk för att utrymmet för skönsmässiga bedömningar ökar. Detta minimerar i sin tur den formella rättssäkerheten. Det kan även innebära en risk för att underrätter hanterar processramen olika, och att fall där de sakliga förutsättningarna är lika därför inte behandlas lika i enlighet med likhetsprincipen. Processramens otydlighet riskerar även att minska möjligheten för barn, föräldrar och familjehemsföräldrar att förutse hur länge vården kan komma att pågå. Exempelvis minskar möjligheten för föräldrarna att förutse vilka omständigheter, faktorer eller förhållanden som kan läggas dem till last vid prövningen av vårdens upphörande. Enbart förhållandet att processramen är oklar och svår att tolka utgör därför ett problem ur ett formellt rättssäkerhetshänseende.

Den rättsdogmatiska undersökningen visar att HFD i ett avgörande har vidgat processramen till att avse nya omständigheter.¹⁵⁹ I litteraturen har avgörandet tolkats som att "liknande" grunder för barnets vårdbehov kan läggas till grund för fortsatt vård. Med en sådan utvidgad processram skapas en flexibilitet i prövningen som gör det möjligt att beakta nya omständigheter som kan innebära en risk för skada hos barnet. Därigenom skapas förutsättningar för att barnets eventuella vårdbehov säkerställs i det enskilda fallet, även om vårdbehovet inte är hänförligt till de omständigheter som låg till grund för det initiala omhändertagandet. Detta gynnar den materiella rättssäkerheten, eftersom det möjliggör ett större utrymme för att ändamålet med lagstiftningen, att skydda barn, uppnås.

Dock kvarstår gränsdragningsfrågor beträffande vad "liknande" grunder kan anses vara i andra typer av fall. Utifrån förhållandena i RÅ 1990 ref. 97 bör i vart fall nya allvarliga relationsstörningar mellan barn och föräldrar kunna beaktas i vissa fall, men detta är inte helt klart. Bristen på vägledning i rättskällorna kan tolkas som att det är upp till rättstillämparen i varje enskilt fall att göra en bedömning av vad "liknande" grunder kan anses vara. Detta skulle innebära att processramen vidgas i förhållande till grunden för det ursprungliga vårdbeslutet, samtidigt som gränserna för prövningen förblir otydliga och kan variera från fall till fall. Om nya omständigheter eller förhållanden kan föranleda fortsatt tvångsvård, så länge de liknar de ursprungliga grunderna i tillräcklig utsträckning, minskar möjligheten för enskilda att förutse vad som kan bli föremål för prövning och därigenom läggas till grund för

¹⁵⁹ RÅ 1990 ref. 97.

fortsatt vård. Minskad tydlighet i lagstiftning och förutsebarhet i rättstillämpningen kan, som framhållits ovan, minska utrymmet för formell rättssäkerhet.

Något annat som kan utläsas ur rättskällorna är att nya omständigheter hänförliga till barnets anknytning till familjehemmet inte kan läggas till grund för fortsatt vård. Ett barn kan ha rotat sig i sin nya hemmiljö och knutit an till familjehemmet under vårdtiden. Ett uppbrott från familjehemmet skulle i ett sådant fall kunna innebära en risk för att barnets hälsa och utveckling skadas. I och med HFD 2012 ref. 35 kan dock sådana omständigheter inte läggas till grund för fortsatt vård. Ett sådant rättsläge minskar möjligheten att tillgodose barnets eventuella behov av stabilitet och kontinuitet, vilket kan sätta skyddsintresset på spel. Detta kan sägas minska den materiella rättssäkerheten, då ändamålet med lagstiftningen riskeras att inte uppnås i vissa fall.

Dock verkar rättskällorna inte sätta upp några hinder för att barnets *bristande* anknytning till sina föräldrar beaktas i prövningen. Barnets nära anknytning till familjehemmet motsvaras sannolikt i många fall av anknytningsbrister till barnets egna föräldrar. En möjlighet att beakta sådana anknytningsbrister skulle kunna "lindra" den materiella rättssäkerhet som kan tänkas uppstå i och med avgörandet i HFD 2012 ref. 35.

I sammanhanget är det även relevant att betona att vårdens upphörande inte nödvändigtvis innebär att barnet flyttar hem till sina föräldrar. Dels kan fortsatt familjehemsplacering ske inom frivilliga former, om förutsättningarna finns. Därtill kan en hemflytt förhindras för viss tid, tillsvidare eller permanent i samband med tvångsvårdens upphörande. Som framgått i kapitel 3 kan ett familjehemsplacerat barn förbjudas att flyttas hem för viss tid eller tillsvidare om flytten i sig riskerar att skada barnets hälsa eller utveckling (flyttningsförbud). Om det är uppenbart bäst för barnet att det rådande förhållandet består kan vårdnaden efter tre års placering flyttas över till familjehemsföräldrarna (vårdnadsöverflyttning). Att barnets materiella rättssäkerhet eftersätts på grund av den praxis som följer av HFD 2012 ref. 35 skulle i teorin kunna motverkas genom att barnets behov av stabilitet och kontinuitet kan beaktas i en process om flyttningsförbud eller vårdnadsöverflyttning. Frågan om vilken betydelse HFD 2012 ref. 35 har i rättssäkerhetshänseende är därför avhängig hur dessa tre

olika rättsprocesser och de inbördes rättsliga frågorna är samordnade. En sådan problematisering ligger dock utanför syftet med denna uppsats.

Avgörandet från 2012 måste även diskuteras utifrån formella rättssäkerhetskrav. En tvångsvårdslagstiftning som LVU motiverar höga krav på förutsebarhet och likabehandling, annars riskeras förfarandet bli godtyckligt. För att rättstillämpningen ska vara förutsebar måste förutsättningarna för vård enligt legalitetsprincipen vara klara och tydliga. Tvång ska endast företas när de rättsliga förutsättningarna för tvång är uppfyllda. Vårdens upphörande ska prövas mot det vårdrekvisit som låg till grund för det initiala vårdbeslutet. Barnets anknytning till familjehemmet är i sammanhanget en ny omständighet som saknar koppling till det ursprungliga vårdbehovet och de omständigheter som nödvändiggjorde vården. Ur ett legalitetsperspektiv vore det betänkligt att en ny omständighet, som inte hänför sig till något missförhållande i barnets hem och följaktligen inte kan subsumeras under något rekvisit i 2 §, självständigt kunde läggas till grund för fortsatt tvångsvård.

Det finns dock anledning att återkoppla till principen om barnets bästa. Barnets bästa är förvisso inget självständigt rekvisit för vårdens upphörande enligt LVU 21 §. Däremot, i och med barnkonventionen artikel 3, ska barnets bästa komma i främsta rummet vid alla rättsliga åtgärder som rör barn. Enligt LVU 1 § ska vad som är bäst för barnet vara *avgörande* i alla beslut som fattas med stöd av lagen. Om det har tillkommit nya missförhållanden enligt 2 § som innebär att det skulle strida mot barnets bästa att tvångsvården upphör kan möjligen principen om barnets bästa anses medföra att dessa omständigheter får eller ska beaktas. Det kan ur ett materiellt rättssäkerhetsperspektiv ifrågasättas om tvångsvården ska avslutas när de ursprungliga grunderna för vård har upphört men det har tillkommit nya omständigheter som innebär att vårdens upphörande skulle strida mot barnets bästa. Vad som komplicerar saken är att barnets bästa är svårt att konkretisera. Som framgår av avsnitt 3.1 ovan ska vad som är bäst för barnet avgöras utifrån förhållandena i det enskilda fallet, och till sist är det beslutsfattarens tolkning om barnets bästa som är avgörande. Det kan därför diskuteras om det ur ett formellt rättssäkerhetsperspektiv är tillräckligt förutsebart att principen kan medföra att nya omständigheter, såsom barnets anknytning till familjehemmet, självständigt kan föranleda fortsatt tvångsvård.

Sammanfattningsvis är min bedömning att innehållet i rättskällorna generellt ger utrymme för materiell rättssäkerhet, men begränsat utrymme för formell rättssäkerhet. Genom att prövningen ska ta utgångspunkt i barnets aktuella och särskilda vårdbehov skapas utrymme för att materiella rättssäkerhetskrav uppnås. Rättskällorna ger dock inget tydligt svar på vilket utrymme som finns att beakta nya omständigheter eller missförhållanden i prövningen, vilket i sig är en brist utifrån intresset av förutsebarhet. Rättskällorna antyder förvisso att "liknande" grunder för barnets vårdbehov kan läggas till grund för fortsatt tvångsvård. Det är dock otydligt huruvida detta kan anses gälla i samtliga fall eller vad som i över huvud taget menas med "liknande" grunder. Möjligen kan utrymme finnas att beakta nya omständigheter med stöd av principen om barnets bästa, men detta är inget som bekräftas i varken förarbeten, praxis eller litteratur. Detta bedömer jag som en brist i ett formellt rättssäkerhetshänseende då osäkerhet kring processramens omfattning kvarstår. Därtill riskerar en bred och otydlig processram, där andra missförhållanden än de som låg till grunden för den initiala tvångsvården ingår, att minska förutsebarheten för hur länge vården kan pågå och vad som kan föranleda fortsatt vård.

6.2 Tillämpningen i förvaltningsrätterna ur ett rättssäkerhetsperspektiv

Rättsfallstudien visar att i en majoritet av de undersökta fallen framgick ingenting om hur nya omständigheter ska eller kan hanteras vid prövningen. Detta kan möjligen förklaras mot bakgrund av att domstolarna i många fall inte finner någon anledning till att ta ställning till frågan.

Rättsfallsstudien visar dock att det förekommer att förvaltningsrätter utvidgar processramen till att avse andra omständigheter än de som låg till grund för det initiala vårdbeslutet. En rättstillämpning med utgångspunkt i en sådan bred processram ger, som diskuterats ovan, ett stort utrymme för materiell rättssäkerhet. Rättstillämparen ges därigenom möjlighet att beakta såväl de ursprungliga grunderna som nya och andra grunder för vård. Undersökningen visar att drogproblematik och våld i hemmet är exempel på nya omständigheter som har beaktats i förvaltningsrätters prövningar. Sådana nya omständigheter kan, även om de saknar koppling till grunden för det initiala tvångsomhändertagandet, utgöra risk för skada hos barnet. Genom att tillåta sådana nya omständigheter att beaktas skapas förutsättningar för att barnets

eventuella vårdbehov tillgodoses i det enskilda fallet. Därigenom gynnas barnets materiella rättssäkerhet.

Att nya omständigheter kan läggas till grund för fortsatt vård utgör dock, som också diskuterats ovan, en risk för en oförutsebar rättstillämpning. Med en bred processram följer en svårighet för den enskilde att förutse vilka förhållanden i hemmet som kan komma att bli föremål för prövning vad som kan föranleda fortsatt tvångsvård. Därigenom minskas utrymmet för formell rättssäkerhet.

Undersökningen visar vidare att förvaltningsrätter tolkar processramens omfattning på olika sätt. En tolkning som förekommer är att nya omsorgsbrister kan föranleda fortsatt vård och en annan är att nya missförhållanden, d.v.s. även andra miljöfaktorer än omsorgsbrister, kan föranleda fortsatt vård. Denna diskrepans är i sig problematisk ur ett formellt rättssäkerhetsperspektiv, eftersom den tyder på att underrätter inte hanterar processramen likadant.

Vidare kan det diskuteras om någon av dessa tolkningar av processramen har stöd i rättskällorna. Som har framgått ger rättskällorna huvudsakligen en bild av en snäv processram, med undantaget att "liknande" grunder för vården verkar kunna läggas till grund för fortsatt vård i vissa fall. I ett prejudikat har nya allvarliga relationsstörningar mellan barn och föräldrar självständigt lagts till grund för fortsatt vård när barnet vårdades på grund av föräldrarnas omsorgsbrister. I de tre domar som genomgått en kvalitativ analys förs dock inga resonemang kring att utrymmet vore begränsat till "liknande" grunder. Det talas inte heller om nya relationsstörningar mellan barn och föräldrar. Istället talas om nya omsorgsbrister och nya missförhållanden i vid mening.

Undersökningen visar överlag att domstolarna inte har resonerat kring utrymmet att beakta nya omständigheter. Det uppmärksammas exempelvis inte att det rör sig om en oklar rättsfråga. Det förs inte heller några resonemang kring om de nya omständigheterna kan beaktas med hänsyn till barnets bästa enligt LVU 1 §. Utrymmet tas mer eller mindre för givet då domstolarna inte redogör för vilket stöd som finns i rättskällorna för att beakta nya omständigheter och förhållanden i prövningen.

I en av domarna hänvisar förvisso domstolen till HFD 2014 ref. 50. Domstolen redogör dock inte för hur avgörandet kan anses ge stöd för en bred processram. Som framgått av avsnitt 4.3.3 berör detta prejudikat socialnämndens utredningsansvar. HFD uttalade att socialnämndens utredning ska klarlägga om de omständigheter som föranledde vården kvarstår och att fokus ska ligga på de aktuella förhållandena. Målet prövades inte i sak av HFD utan återförvisades till nämnden för ny handläggning, eftersom socialnämnden inte ansågs ha uppfyllt sitt utredningsansvar. I min mening kan detta prejudikat inte sägas ge stöd för att nya missförhållanden kan läggas till grund för fortsatt tvångsvård.

Förvaltningsrätterna tycks därmed i de tre berörda målen ha haft bristande rättskällestöd för att nya omständigheter kan beaktas i prövningen. Även detta är problematiskt ur ett formellt rättssäkerhetsperspektiv då det minskar förutsebarheten i rättstillämpningen.

I de tre undersökta domarna har förvaltningsrätterna inte lyft att de nya omständigheterna eller missförhållanden är annorlunda i förhållande till den ursprungliga grunden för vård. Istället har de betraktats som stöd för att de ursprungliga omständigheterna fortfarande föreligger. En sådan tillämpning kan osynliggöra faktumet att domstolen lägger nya omständigheter till grund för fortsatt tvångsvård, och att domstolen därigenom kommer runt problematiken med att processramens gränser inte är helt tydliga. Detta kan vara problematiskt ur ett formellt rättssäkerhetsperspektiv, eftersom det inte är tydligt vad som faktiskt har föranlett att vården fortsätter.

Sammanfattningsvis bedömer jag att rättstillämpningen i förvaltningsrätterna beträffande processramens hantering ger utrymme för materiell rättssäkerhet, men brister i att uppfylla formella rättssäkerhetskrav. I nästkommande kapitel presenteras sammanfattande slutsatser för uppsatsens samtliga tre frågeställningar.

7. Slutsatser och avslutande diskussion

7.1 Vilket rättsligt utrymme finns enligt rättskällorna att beakta nya omständigheter?

Uppsatsens rättsdogmatiska undersökning i kapitel 4 visar att det rättsliga utrymmet att beakta nya omständigheter i prövningen av LVU-vårdens upphörande verkar vara begränsat. Vården ska enligt litteraturen prövas mot samma lagparagraf som låg till grund för det initiala tvångsomhändertagandet. Förarbeten ger en snäv bild av processramen. Prövningen av vårdens upphörande ska relatera till barnets ursprungliga vårdbehov och de omständigheter som låg till grund för vården. HFD:s senare praxis ger också uttryck för en snäv processram, exempelvis får barnets anknytning till familjehemmet eller en risk för skada vid en separation från familjehemmet inte läggas till grund för fortsatt vård.¹⁶⁰

Barnets bästa ska dock enligt LVU 1 § vara avgörande i alla beslut som fattas med stöd av lagen. Förarbeten eller praxis berör inte om detta medför att nya omständigheter kan läggas till grund för fortsatt vård. HFD har i ett avgörande lagt nya relationsstörningar mellan barn och föräldrar till grund för fortsatt vård.¹⁶¹ I litteraturen har avgörandet tolkats som att liknande grunder för barnets vårdbehov kan beaktas i prövningen. Mot bakgrund av omständigheterna i RÅ 1990 ref. 97 kan det finnas ett utrymme att beakta nya och allvarliga konflikter mellan barn och föräldrar när vården bereds på grund av omsorgsbrister. Dock kvarstår frågetecken om fallet gäller i alla fall samt gränsdragningsfrågor om vad som i det enskilda fallet kan betraktas som "liknande" grunder, samt vilken betydelse principen om barnets bästa har för processramen.

7.2 Hur hanterar förvaltningsrätter frågan om nya omständigheter kan beaktas?

Uppsatsens rättsfallsstudie visar att det förekommer att förvaltningsrätterna utvidgar processramen i mål om upphörande av LVU-vård till att omfatta nya omständigheter. I 23

¹⁶⁰ HFD 2012 ref. 35.

¹⁶¹ RÅ 1990 ref. 97.

procent av de undersökta domarna där utfallet blev att vården fortsatte framgick explicit eller implicit att nya omständigheter kan läggas till grund för fortsatt vård. Detta framgick även i 18 procent av fallen där utfallet blev att vården upphörde. Det fanns ingen dom i rättsfallsstudien där det framgick explicit eller implicit att ett sådant utrymme saknas. Dock visade undersökningen att det fanns flera domar där domstolen, varken explicit eller implicit, bekräftade eller förnekade att nya omständigheter kan beaktas i prövningen. Det går inte att dra några slutsatser om att processramen vidgats oftare i fall där vården fortsatte än i fall där vården upphör.

Undersökningen visar att det förekommer olika tolkningar av processramens omfattning i förvaltningsrätternas rättstillämpning. I vissa domar skrivs att *nya omsorgsbrister* är ett hinder mot vårdens upphörande, i andra att *nya missförhållanden*, som i sig kan utgöra grund för tvångsvård, är ett hinder mot att vården upphör. Exempel på nya omständigheter som har beaktats i förvaltningsrätternas prövningar är drogproblematik och våld i hemmet.

Undersökningen visar vidare att i de tre domar som undersökts kvalitativt belyses inte att domstolen lägger nya och annorlunda missförhållanden till grund för fortsatt vård. De nya omständigheterna används istället till stöd för att de (ursprungliga) missförhållandena inte har förändrats och stabiliserats tillräckligt för att vården ska kunna upphöra. Därutöver förekommer det att förvaltningsrätterna inte resonerar kring utrymmet att lägga nya omständigheter till grund för fortsatt vård, exempelvis vilket rättskällestöd som finns för en sådan tillämpning.

7.3 I vilken mån uppfyller innehållet i rättskällorna och tillämpningen i förvaltningsrätterna krav på rättssäkerhet?

I uppsatsens rättssäkerhetsanalys har jag argumenterat att innehållet i rättskällorna uppfyller krav på materiell rättssäkerhet. Rättskällorna lämnar ett utrymme för ett individuell bedömning av barnets särskilda vårdbehov och de särskilda förhållandena i målet. Härigenom möjliggörs ett förhållningssätt som beaktar barnets bästa och särskilda behov och som gynnar skyddsintresset. Att liknande grunder för barnets vårdbehov skulle kunna föranleda fortsatt tvångsvård skapar en flexibilitet i prövningen. Detta möjliggör att barnets eventuella

vårdbehov tillgodoses i det enskilda fallet, även om det nuvarande vårdbehovet inte är hänförligt till de omständigheter som nödvändiggjorde det initiala omhändertagandet.

Något som dock kan begränsa den materiella rättssäkerheten är att barnets anknytning till familjehemmet och risken för skada vid en separation från familjehemmet inte får läggas till grund för fortsatt tvångsvård. En sådan ordning kan dock motiveras utifrån ett formellt rättssäkerhetsperspektiv mot bakgrund av legalitetsprincipen och intresset av förutsebarhet. Denna materiella osäkerhet skulle vidare kunna lindras genom att upparbetad anknytning till familjehemmet beaktas vid en prövning av flyttningsförbud eller vårdnadsöverflyttning. Därtill kan barnets bristande anknytning till sina föräldrar beaktas i bedömningen av tvångsvårdens upphörande. Det kan dock ifrågasättas om materiella rättssäkerhetskrav uppnås om nya omständigheter inte kan beaktas mot bakgrund av principen om barnets bästa.

Jag har även argumenterat för att innehållet i rättskällorna lämnar ett mindre utrymme för att de formella rättssäkerhetskraven ska uppnås, eftersom de inte ger någon tydlig bild av processramens omfattning. Rättskällorna antyder att nya, men liknande, grunder kan läggas till grund för fortsatt vård. Detta ger i min mening upphov till gränsdragningsproblem om vad som faktiskt får och ska prövas. Dessutom kvarstår osäkerhet kring hur principen om barnets bästa påverkar processramen i vårens upphörandeskede. Otydligheter i hur den rättsliga prövningen ska gå till utgör också en risk för att underrätter hanterar processramen olika i fall där de sakliga förutsättningarna är lika. En flexibel processram med suddiga gränser riskerar att skönmässiga bedömningar ökar och förutsebarheten minskar. Det blir svårare för enskilda att förutse vad som kan föranleda fortsatt vård om andra förhållanden än de som låg till grund för vården kan beaktas i prövningen.

Vidare har jag argumenterat att förvaltningsrätternas tillämpning ger utrymme för materiell rättssäkerhet genom att de i viss utsträckning utvidgar processramen till att omfatta nya omständigheter. Exempel på nya omständigheter som har beaktats är drogproblematik och våld i hemmet. Jag har dock argumenterat att tillämpningen mot denna bakgrund begränsar utrymmet för att formella rättssäkerhetskrav på förutsebarhet ska uppnås. Detta främst på grund av att en bred processram riskerar att minskar förutsebarheten i rättstillämpningen, samtidigt kan det ifrågasättas huruvida det finns rättskällestädd för en sådan tillämpning.

Det tycks även finnas en diskrepans i hur förvaltningsrätterna tolkar processramens omfattning, om den avser nya omsorgsbrister eller nya missförhållanden i stort. Denna diskrepans utgör en risk för att lika fall inte behandlas lika. I de tre domarna som har undersökts kvalitativt har förvaltningsrätterna inte belyst att de nya omständigheterna är annorlunda i förhållande till den ursprungliga grunden för vård. De nya omständigheterna användes istället som bevisfakta för att de ursprungliga omständigheterna fortfarande föreligger. Ett sådant förhållningssätt kan osynliggöra att domstolen lägger nya och annorlunda omständigheter till grund för fortsatt tvångsvård, vilket utgör en risk för minskad förutsebarhet och tydlighet i rättstillämpningen.

7.4 Diskussion

Att förvaltningsrätter vidgar processramen till att omfatta nya omständigheter, samtidigt som rättskällorna pekar på att utrymmet för en sådan rättstillämpning är begränsad, kan diskuteras mot bakgrund av teorin om stighundenhet. Kanske finns tendenser hos rättstillämparen att i mål om upphörande av LVU-vård hålla sig till "den upptrampade stigen" genom att följa det beslut om beredande av vård som har fattats tidigare. Risken med sådana tendenser i LVU-processen är att det blir svårt att få tvångsvården att upphöra när den väl har initierats. En sådan ordning kan knappast uppnå formella rättssäkerhetskrav på förutsebarhet och legalitet. Vidare kan en bred processram utan tydliga gränser riskera att nya och annorlunda omständigheter läggs till grund för bedömningar, eller antaganden, om att det som tidigare låg för handen fortfarande gäller. Även detta kan ifrågasättas utifrån ett formellt rättssäkerhetsperspektiv.

Samtidigt måste de formella rättssäkerhetsintressena vägas mot den materiella rättssäkerheten. Begränsas flexibiliteten i rättstillämpningen till förmån för tydlighet och förutsebarhet i alltför stor utsträckning riskerar det allmännas ansvar att skydda barn mot allvarlig utsatthet att åsidosättas. Frågan är om det är rimligt att den enskildes förutsebarhet tillmäts en avgörande vikt i frågan, när LVU-vården ytterst syftar till att skydda barn mot allvarlig utsatthet. Barnets bästa ska vara avgörande vid alla beslut enligt LVU. Om barnet fortfarande har ett vårdbehov som inte kan tillgodoses på frivillig väg, bör inte nya omständigheter kunna läggas till grund för fortsatt tvångsvård med hänsyn till barnets bästa?

Kanske måste det göras en avvägning mellan vilka materiella “fel” som ska få godtas – att barn riskerar att bli kvar i tvångsvården trots att förutsättningarna för tvång enligt LVU 2 § har upphört, eller att tvångsvården upphör trots att barnet fortfarande har ett vårdbehov. Skyddsintresset bör tillmätas stor vikt i min mening. Det är dock relevant att återigen betona att tvångsvårdens upphörande inte hindrar att vården eller placeringen fortsätter inom frivilliga former. Det finns även instrument som syftar till att förhindra att barn flyttar hem till en skadlig hemmiljö även efter tvångsvårdens upphörande. Det är därför viktigt att dessa tre olika domstolsprocesser i LVU-vårdens upphörandeskede är samordnade och fungerar på ett ändamålsenligt sätt.

Barn ska skyddas mot allvarlig utsatthet. Samtidigt måste det upprätthållas rättssäkerhetsgarantier mot att det allmänna vidtar tvångsåtgärder utan att de i lagstiftningen angivna förutsättningarna är uppfyllda. Uppsatsen visar hur som helst att det krävs ett förtydligande av lagstiftaren om hur nya och annorlunda omständigheter i barnets hemmiljö ska hanteras vid en prövning av LVU-vårdens upphörande.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Offentligt tryck

Propositioner

Prop. 1979/80:1. *Om socialtjänsten*

Prop. 1981/82:168. *Om vårdnad och umgänge m.m.*

Prop. 1989/90:28. *Om vård i vissa fall av barn och ungdomar*

Prop. 1993/94:151. *Rättssäkerhet vid beskattningen*

Prop. 2002/03:53. *Stärkt skydd för barn i utsatta situationer mm.*

Prop. 2020/21:35. *Regelbundna överväganden av vårdnadsöverflyttning och särskilda lämplighetskrav för offentliga biträden*

Statens offentliga utredningar

SOU 2000:77. *Samhällets ansvar för utsatta barn och unga*

SOU 2015:71. *Barns och ungas rätt vid tvångsvård. Förslag till ny LVU*

Departementsserien

DS 2021:7. *Barnets bästa när vård enligt LVU upphör*

Litteratur

Bruun, Niklas & Wilhelmsson, Thomas, "Rätten, moralen och det juridiska paradigmet" i *SvJT* 1983 s. 701–713

Cortinas, Carlos & Black, Ken, *Statistics for business and economics*, 1 uppl., Hoboken, New Jersey: John Wiley And Sons Ltd, 2012

Gustafsson, Håkan, *Rättens polyvalens*, 1 uppl., Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet, 2002

Gustafsson, Håkan, Wejedal, Sebastian & Östlund, Allison, “LVU - lång väg ut? Om stighbundenhet vid upphörande av tvångsvård” i *Nordisk socialrättslig tidskrift* nr. 25–26.2020, 2020

Gustafsson, Håkan, Wejedal, Sebastian & Östlund, Allison, “LVU - på villovägar? Om stighbundenhet vid upphörande av tvångsvård” i *Nordisk socialrättslig tidskrift* nr. 27–28.2021, 2021

Kaldal, Anna, *Parallella processer: En rättsvetenskaplig studie av riskbedömningar i vårdnads- och LVU-mål*, 1 uppl., Stockholm: Jure Förlag, 2010

Kleineman, Jan, “Rättsdogmatisk metod” i Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, 2 uppl., Lund: Studentlitteratur, 2018

Leviner, Pernilla, “När kan och bör placerade barn flytta hem - en oklar balansering mellan återförening och stabilitet i tre olika processer” i Cederborg, Ann-Christin & Warnling-Nerep, Wiweka, *Barnrätt: En antologi*, 1 uppl., Stockholm: Norstedts Juridik, 2014

Leviner, Pernilla & Lundström, Tommy, “Om tvångsomhändertagande av barn - en inledning” i Leviner, Pernilla & Lundström, Tommy (red.), *Tvångsvård av barn och unga: rättigheter, utmaningar och gränzoner*, 1 uppl., Stockholm: Wolters Kluwer, 2017

Mattsson, Titti, *Barnet som subjekt och aktör: En rättslig studie om barn i familjehem*, 1 uppl., Uppsala: Iustus Förlag, 2006

Mattsson, Titti, *Barnrättsperspektivet i LVU-sammanhang*, bilaga 3 i SOU 2015:71, s. 1156, 2015

Mattsson, Titti, “Barnrättsperspektivet i tvångsvården för barn och unga” i Leviner, Pernilla & Lundström, Tommy (red.), *Tvångsvård av barn och unga: rättigheter, utmaningar och gränzoner*, 1 uppl., Stockholm: Wolters Kluwer, 2017

- Peczenik, Aleksander, *Vad är rätt?: Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*, 1 uppl., Stockholm: Fritzes Förlag, 1995
- Sallnäs, Marie & Wiklund, Stefan, “Vårdlandskapet och tvånget. Om tvångsplaceringar i olika vårdformer under inledningen av 2000-talet” i Leviner, Pernilla & Lundström, Tommy (red.), *Tvångsvård av barn och unga: rättigheter, utmaningar och gränzoner*, 1 uppl., Stockholm: Wolters Kluwer, 2017
- Sandgren, Claes, “Om empiri och rättsvetenskap (del I)” i *Juridisk Tidskrift*, nr 3 1995/96, s. 726–748, 1995a
- Sandgren, Claes, “Om empiri och rättsvetenskap (del II)” i *Juridisk Tidskrift*, nr 4 1995/96, s. 1035–1059, 1995b
- Sandgren, Claes, “Är rättsdogmatiken dogmatisk?” i *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, Vol. 118, nr 4–5, s. 648–656, 2005
- Sandgren, Claes, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: Ämne, material, metod och argumentation*, 4 uppl., Stockholm: Norstedts Juridik, 2018
- Svensson, Gustav, *Högsta förvaltningsdomstolen och tvångsvården: Om betydelsen i rättssäkerhetshänseende av domstolens domar angående LVU och LVM*, 1 uppl., Stockholm: Norstedts Juridik, 2012
- Vahlne Westerhäll, Lotta, *Den starka statens fall?*, 1 uppl., Stockholm: Norstedts Juridik, 2002
- von Essen, Ulrik, *Processramen i förvaltningsmål: Ändring av talan och anslutande frågor*, 2 uppl., Stockholm: Wolters Kluwer, 2016
- von Essen, Ulrik, Bohlin, Alf & Warnling Conradson, Wiweka, *Förvaltningsrättens grunder*, 4 uppl., Stockholm: Norstedts Juridik, 2020
- Warnling-Nerep, Wiweka, *Rättsmedel: Om- och överprövning av förvaltningsbeslut*, 1 uppl., Stockholm: Jure Förlag, 2015
- Zila, Josef, “Om rättssäkerhet” i *SvJT* 1990 s. 284–305

Lagkommentarer

Lönnheim, Charlotte, *lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga 21 §*,
Lexino 2021-05-12 (JUNO)

Socialstyrelsens publikationer

SOSFS 1997:5. *Tillämpningen av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga. Socialstyrelsens allmänna råd*

Elektroniska källor

Göteborgs universitet, *Hotel California: om inlåsnings effekter vid upphörande av vård enligt LVU*,

<https://www.gu.se/forskning/hotel-california-om-inlasningseffekter-vid-upphorande-av-vard-enligt-lvu>, hämtad 2021-10-25

Karlstads universitet, *Hotel California - nytt forskningsprojekt om inlåsnings effekter när LVU-vård upphör*,

<https://www.kau.se/nyheter/hotel-california-nytt-forskningsprojekt-om-inlasningseffekter-nar-lvu-vard-upphor>, hämtad 2021-10-25

Rättsfallsförteckning

Högsta förvaltningsdomstolen

RÅ 83 2:109

RÅ 1987 ref. 123

RÅ 1990 ref. 97

RÅ 2001 ref. 26.

RÅ 2001 not. 107

HFD 2011 ref. 13

HFD 2012 ref. 35

HFD 2014 ref. 50

Förvaltningsrätterna

Se bilaga 1

Europadomstolen

Olsson mot Sverige, nr 10465/83, dom meddelad den 24 mars 1988

Strand Lommen m.fl. mot Norge, nr. 37283/13, dom meddelad den 10 september 2019

BILAGOR

Bilaga 1. Förteckning över domar i rättsfallsstudien

Nedan redovisas samtliga förvaltningsrättsdomar från i uppsatsens rättsfallsstudie. Domarna redovisas urval för urval, d.v.s. domar ur kategori vård fortsätter redovisas för sig och domar ur kategori vård upphör redovisas för sig. Domarna redovisas även efter resultat, d.v.s. hur de har kategoriserats i studien. Längst ner i bilagan redovisas den dom om beredande av LVU-vård som ingick i den empiriska undersökningens kvalitativa analys.

Urval: Vård fortsätter (48 st)

(1) Det framgår, antingen som åberopad princip eller av tillämpningen, att nya omständigheter kan läggas till grund för fortsatt vård (11 st)

Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-02-12 i mål nr 27213-19

Förvaltningsrätten i Göteborg dom 2020-05-27 i mål nr 1637-20

Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-08-20 i mål nr 314-20

Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-08-24 i mål nr 1026-20

Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-09-14 i mål nr 1329-20

Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-09-25 i mål nr 2045-20

Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-10-05 i mål nr 5783-20

Förvaltningsrätten i Karlstad dom 2020-10-08 i mål nr 4153-19

Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-10-19 i mål nr 3294-20

Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-11-12 i mål nr 13680-20

Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-11-19 i mål nr 4535-20

(2) Det framgår, antingen som åberopad princip eller av tillämpningen, att nya omständigheter inte kan läggas till grund för fortsatt vård (0 st)

-

(3) De ursprungliga omständigheterna är de som prövas i målet. Det framgår ingenting, varken som åberopad princip eller av tillämpningen, om nya omständigheter kan ingå i prövningen (37 st)

Förvaltningsrätten i Göteborg dom 2020-02-04 i mål nr 11224-19

Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-02-14 i mål nr 24348-19

Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-02-17 i mål nr 19763-19

Förvaltningsrätten i Växjö dom 2020-02-19 i mål nr 3859-19

Förvaltningsrätten i Göteborg dom 2020-03-05 i mål nr 10582-19

Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-03-10 i mål nr 3630-20

Förvaltningsrätten i Linköping dom 2020-03-13 i mål nr 2001-20

Förvaltningsrätten i Växjö dom 2020-03-31 i mål nr 210-20

Förvaltningsrätten i Växjö dom 2020-04-14 i mål nr 5198-19

Förvaltningsrätten i Malmö dom 2020-04-21 i mål nr 197-20

Förvaltningsrätten i Malmö dom 2020-05-14 i mål nr 14513-19

Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-06-05 i mål nr 1133-20

Förvaltningsrätten i Göteborg dom 2020-06-24 i mål nr 4151-20

Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-06-25 i mål nr 10819-20

Förvaltningsrätten i Göteborg dom 2020-07-03 i mål nr 2667-20

Förvaltningsrätten i Luleå dom 2020-07-03 i mål nr 980-20

Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-07-07 i mål nr 12041-20

Förvaltningsrätten i Växjö dom 2020-07-21 i mål nr 2180-20

Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-07-30 i mål nr 9377-20

Förvaltningsrätten i Göteborg dom 2020-08-11 i mål nr 8771-20

Förvaltningsrätten i Göteborg dom 2020-08-25 i mål nr 7064-20

Förvaltningsrätten i Göteborg dom 2020-08-31 i mål nr 9357-20

Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-08-31 i mål nr 5013-20

Förvaltningsrätten i Karlstad dom 2020-09-11 i mål nr 3709-20

Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-09-21 i mål nr 8355-20

Förvaltningsrätten i Karlstad dom 2020-09-22 i mål nr 2335-20

Förvaltningsrätten i Uppsala dom 2020-09-23 i mål nr 5212-20

Förvaltningsrätten i Malmö dom 2020-10-09 i mål nr 8573-20

Förvaltningsrätten i Göteborg dom 2020-11-09 i mål nr 9677-20

Förvaltningsrätten i Växjö dom 2020-11-25 i mål nr 4570-20

Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-12-07 i mål nr 11497-20

Förvaltningsrätten i Malmö dom 2020-12-09 i mål nr 10266-20

Förvaltningsrätten i Uppsala dom 2020-12-16 i mål nr 7935-20

Förvaltningsrätten i Växjö dom 2020-12-16 i mål nr 2891-20

Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-12-17 i mål nr 26594-20

Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-12-18 i mål nr 18930-20

Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-12-22 i mål nr 20781-20

(0) N/A

-

Urval: Vård upphör (11 st)

(1) Det framgår, antingen som åberopad princip eller av tillämpningen, att nya omständigheter kan läggas till grund för fortsatt vård (2 st)

Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-07-12 i mål nr 858-20

Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-10-06 i mål nr 2667-20

(2) Det framgår, antingen som åberopad princip eller av tillämpningen, att nya omständigheter inte kan läggas till grund för fortsatt vård (0 st)

-

(3) De ursprungliga omständigheterna är de som prövas i målet. Det framgår ingenting, varken som åberopad princip eller av tillämpningen, om nya omständigheter kan ingå i prövningen (9 st)

Förvaltningsrätten i Göteborg dom 2020-01-16 i mål nr 11511-19

Förvaltningsrätten i Uppsala dom 2020-01-24 i mål nr 8182-19

Förvaltningsrätten i Linköping dom 2020-01-28 i mål nr 9987-19

Förvaltningsrätten i Falun dom 2020-03-06 i mål nr 4727-19

Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2020-03-18 i mål nr 27494-19

Förvaltningsrätten i Karlstad dom 2020-05-27 i mål nr 167-20

Förvaltningsrätten i Linköping dom 2020-08-25 i mål nr 735-20

Förvaltningsrätten i Göteborg dom 2020-09-11 i mål nr 9839-20

Förvaltningsrätten i Linköping dom 2020-12-01 i mål nr 6181-20

(4) Det framgår ingenting om varken ursprungliga eller nya omständigheter ska prövas

-

(0) N/A

-

Mål om beredande av vård enligt LVU

Förvaltningsrätten i Stockholm dom 2018-05-18 i mål nr 8626-18

Bilaga 2

I rättsfallsstudien kunde det observeras en skillnad mellan andelen domar i kategori vård upphör respektive kategori vård fortsätter där processramen vidgades till att omfatta nya omständigheter.

Andelen domar där processramen vidgades i kategori vård fortsätter var 23 procent. Motsvarande andel i kategori vård upphör var 18 procent. I studien kunde det alltså observeras att andelen domar där processramen vidgades är $p_2=0,23$ respektive $p_1=0,18$.

Jag ville veta om skillnaden mellan kategorierna kan bero på slumpen eller om skillnaden i kan sägas gälla för hela populationen av domar. Detta testades m.h.a. en statistisk hypotesprövning.¹⁶²

1. Hypotesformulering:

$H_0: \pi_1 = \pi_2$ (Andelen domar där processramen vidgats i kategorin ”vård upphörde (stickprov 1)” är samma som i kategorin ”vård fortsatte” (stickprov 2).)

$H_1: \pi_1 \neq \pi_2$ (Andelen domar där processramen vidgats i kategorin ”vård upphörde” är inte samma som i kategorin ”vård fortsatte”.)

2. Val av test:

z-test för andel $z = \frac{p_1 - p_2}{\sqrt{p(1-p)\left(\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2}\right)}}$, där p är andelen i det sammanslagna stickprovet.

3. Signifikansnivå: Vi väljer alfa 5 % och z-värde blir då 1,96.

Beslutsregel: Förkasta H_0 om vårt testvärde är större än 1,96 eller mindre än -1,96.

4. Beräkning:

$$z = \frac{0,18 - 0,23}{\sqrt{0,22067(1 - 0,77932)\left(\frac{1}{11} + \frac{1}{48}\right)}} = -0,6778$$

5. Slutsats: -0,6778 är *inte* större än 1,96 och *inte* mindre än -1,96 så vi *accepterar* H_0 . (Det kan inte påvisas att det i den totala populationen finns en skillnad mellan kategori vård fortsätter och kategori vård fortsätter avseende andelen domar där det framgår, antingen som åberopad princip eller av tillämpningen, att nya omständigheter kan läggas till grund för fortsatt vård.)

¹⁶² Cortinas & Ken, 2012, kapitel 9. Tack till Louise Holm på Förvaltningshögskolan vid Göteborgs universitet för dina synpunkter och förklaringar.